

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**“АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА
ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР”**

бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А С И

Малака ошириш курси йўналиши: Махсус фанлар

Тингловчилар контингенти: Олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари

Тошкент 2016

Модулнинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2016 йил _____ -сонли баённомаси билан маъқулланган.

Тузувчилар:

*А.Эркинов,
филология фанлари доктори
З.Мирзаева,
филология фанлари номзоди*

Такризчилар:

*З.Абдирашидов
PhD, фалсафа доктори*

Ўқув дастури Бош илмий-методик марказ Илмий-методик кенгашининг 2016 йил _____ сонли қарори билан маъқулланган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	8
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	14
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	62
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	66
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	67
VII. ГЛОССАРИЙ	68
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	69

I. ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Кириш

Ҳозирги кунда филологик фанларни ўқитишнинг жаҳон тажрибасини ўрганиш ва татбиқ қилиш биздаги таълим системасини жаҳон стандартлари даражасига олиб чиқиш учун зарур. Бугунги дунё ўзининг тезкорлиги билан ажралиб турибди ва бу катта ўзгаришларга олиб келмоқда. Мана шундай ўзгаришлар атроф-муҳит, шахс ва жамият ўртасидаги муносабатлар ҳамда турли бошқа жараёнларда кўзга яққол ташланмоқда. Биз ўз миллий ва маданий ўз қиёфамизга эгамиз ва қадриятларимизни муттасил сақлаб туришга интиламиз. Айни вақтад, дунё миқёсида ўз соҳамизда бўлаётган янгиликларни ҳам ҳисобга олиб боришимиз керак. Таълим соҳаси ҳам глобал дунёининг таркибий қисми сифатида жамиятда бўлаётган барча ўзгаришларни ҳисобга олиши, ана шу асосда ўз тузилиши ва фаолият мазмунини ўзгартириши заруриятдир. Шундай экан филологик фанларни ўқитишнинг илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш ва улардан керакли жиҳатларни олиш биз учун муҳим натижалар бериши мумкин. Мазкур фан доирасида тингловчилар филологик фанларни ўқитишни дунёдаги илғор тажрибалари нималардан иборат экалигини билиб оладилар.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар курси соҳадаги янги йўналиш бўлиб, унинг орқали филология фанини ўқитишдаги дунё тажрибасини ўзлаштириш мақсад қилиб олинади. Айни мақсадни амалга ошириш жараёнида филологик фанларни ўқитишнинг хориж тажрибалари ўзлаштирилади. Шундан келиб чиққан ҳолда материалга ёндашилинад.

Ўқув фанининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда унинг вазифалари қуйидагилар:

- Адабиётшунослик фани бўйича ўқитишнинг илғор хориж тажрибалари ўрганиш;
- Тилшунослик фани бўйича ўқитишнинг илғор хориж тажрибалари ўрганиш;
- Педагогик фаолиятга айна тажрибаларни татбиқ этиш;
- Педагогларнинг дунё тажрибасини ўзлаштириш ва аудиторияга олиб кириш малакасини юксалтириш;

Курс бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва лаёқатларига қўйиладиган талаблар

Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида

Тингловчи:

- Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар хусусиятлари;
- мазкур жараёнда мавжуд чет эл тажрибалари ёритилган илмий ва методик адабиётларни;
- педагогик услубларни *билиши керак*;

Тингловчи:

- хорижий ўқитиш усулларини дарсларни ўзлаштириг жараёнига қисма татбиқ қилиш;
- талабалар билан дунё ўқитиш стандартлари асосидаги интерактив услуб дарсларида актив иштирок этиш;
- ўқитиш учу зарурий техник воситалардан дарс давомида фойдалана олиш *кўникмалари* ва *малакаларини* эгаллаши зарур.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар курси маъруза, амалий ва кўчма машғулотлар ҳамда мустақил таълим шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий услублари, ахборот-мулоқот технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон-дидактик технологиялардан;
- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, ва бошқа интерфаол таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фани ўқув режадаги биринчи блок ва мутахассислик фанларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг умумий ва махсус фанлар бўйича тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Фаннинг олий таълимдаги ўрни

Ушбу фанни ўзлаштириш орқали тингловчилар таълим жараёнини ташкил этишда технологик ёндашув асосларини ва бу борадаги илғор тажрибани ўрганадилар, уларни таҳлил этиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий лаёқатга эга бўладилар.

Соатлар тақсимоти

№	Модуль мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Мустақил таълим
			Жумладан			
			Назарий машғулот	Амалий машғулот		
1	“Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар” фанининг аҳамияти ва долзарблиги	4	4	2	2	2
2	Адабиёт фанларини ўқитишда хорижий тажрибалар	4	4	2	2	
3	Ғарб олий таълимидаги илғор хорижий тажрибалар ва унинг таълимга таъсири масалалари	4	4	2	2	
ЖАМИ:		14	12	6	6	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг аҳамияти ва долзарблиги

Фаннинг тилшунослик ва адабиётшунослик илмий тизимидаги ўрни. Обьективлик. Бадиий адабиёт, адабиётшунослик ва тилшуносликнинг ижтимоий ҳаёт билан боғланиши. Социал антропология бош мақсад сифатида.

Компьютер ва интернет технологияларининг модерн услубдаги ўқитиш жараёнидаги ўрни.

2-мавзу. Адабиёт фанларини ўқитишда хорижий тажрибалар

Маърузачи ва дарс ўртасидаги муносабат. Дарсни ўқитувчи ва маърузасиз ўзлаштириш хусусиятлари. Маъруза, ўқитувчи, талаба, маъруза матни ва кутубхона. Талаба, кутубхона ва ёрдамчи материаллар. Хусусий ўзлаштириш ва кутилган натижа.

3-мавзу. Ғарб олий таълимидаги илғор хорижий тажрибалар ва унинг таълимга таъсири масалалари

Дарс давомида ўқитувчининг ўрни ва дарсни хорижий тилда олиб бориш. Дарсларни ўзлаштириш жараёни ва сифатида “Academic Freedom”нинг ўрни ва ўзига хос хусусиятлари ва унинг биздаги таълим системасига татбиқ этишининг ўзига хос хусусиятлари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУЛАРИ

1-мавзу. Адабиёт фанларини ўқитишда ахборотни таълим тизимида қўллаш асослари

Мультимедия ва филологик таълим. Антропологик методларни филологик фанлар билан боғлаш. Таълим ва интернет, онлайн мулоқот воситалари. Википедия ва интернет маълумотлари ҳақиқийлигининг юридик ва илмий асослари.

2-мавзу. Адабиёт фанларини ўқитишда хорижий тажрибаларни ўзлаштириш хусусиятлари

Хориж ва биздаги таълим системасининг ўхшаш ва фарқли томонлари. нинг хориждаги Ривожланган Европа (Германия, Англия) ва Осиё (Япония, Жанубий Корея) давлатларида Лингвистика ва адабиётшунослик фанлари соҳасида ўқув, ўқув-услубий, илмий-тадқиқот жараёнларининг ташкил этилиши. Уларга хос илғор илмий ва таълимий тажрибаларни ўзбек филологияси таълими тизимида татбиқ қилиш.

3-мавзу. Ғарб олий таълимидаги илғор хорижий тажрибалар ва унинг таълимга таъсири масалалари

Талабалар учун таклиф этилувчи фанлар хусусияти. Мутахассислик фанларини студент томонидан танланиши. Ўқитувчи ва дарс сифати. Талабанинг дарс сифатига муносабати меъёрлари. Талабанинг ўзлаштириш лозим бўлган дарсларини танлашдаги меъёрлар. Ўқитувчи ва студент фойдаланиши учун ўқитувчи маърузалари тўплами.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лоyiҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Ўқув-топширик турлари	Максимал балл	Баҳолаш мезони		
		1	"аъло" 1	"яхши" 0,9-0,8	"ўрта" 0,7-0,6
1.	Тест-синов топшириқларини бажариш	0,30	0,30	0,27-0,23	0,21-0,18
2.	Ўқув-лойиҳа ишларини бажариш	0,50	0,50	0,45-0,42	0,37-0,33
3.	Мустақил иш топшириқларини бажариш	0,20	0,20	0,18-0,15	0,12-0,08

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

«Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод мураккаб, кўптармоқли ва муаммоли характердаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг хусусияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ҳамда уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Дейлик, муаммонинг ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Аини интерфаол метод танқидий, аналитик ва аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда системали баён этиш, ҳимоя қилиш имкониятларини яратади. “Хулосалаш” методидан маърузаларда индивидуал ҳамда жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни тарқатади;

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу яқунланади.

“Ассисмент” методи

Методнинг мақсади: аини метод таълим олувчилар билим даражасини баҳолаш, назорат этиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга қаратилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (амалий кўникмалар, муаммоли вазиятларни

ўрганиш, қиёсий таҳлил, тест, симптомларни аниқлаш) орқали аниқланади ва баҳоланади.

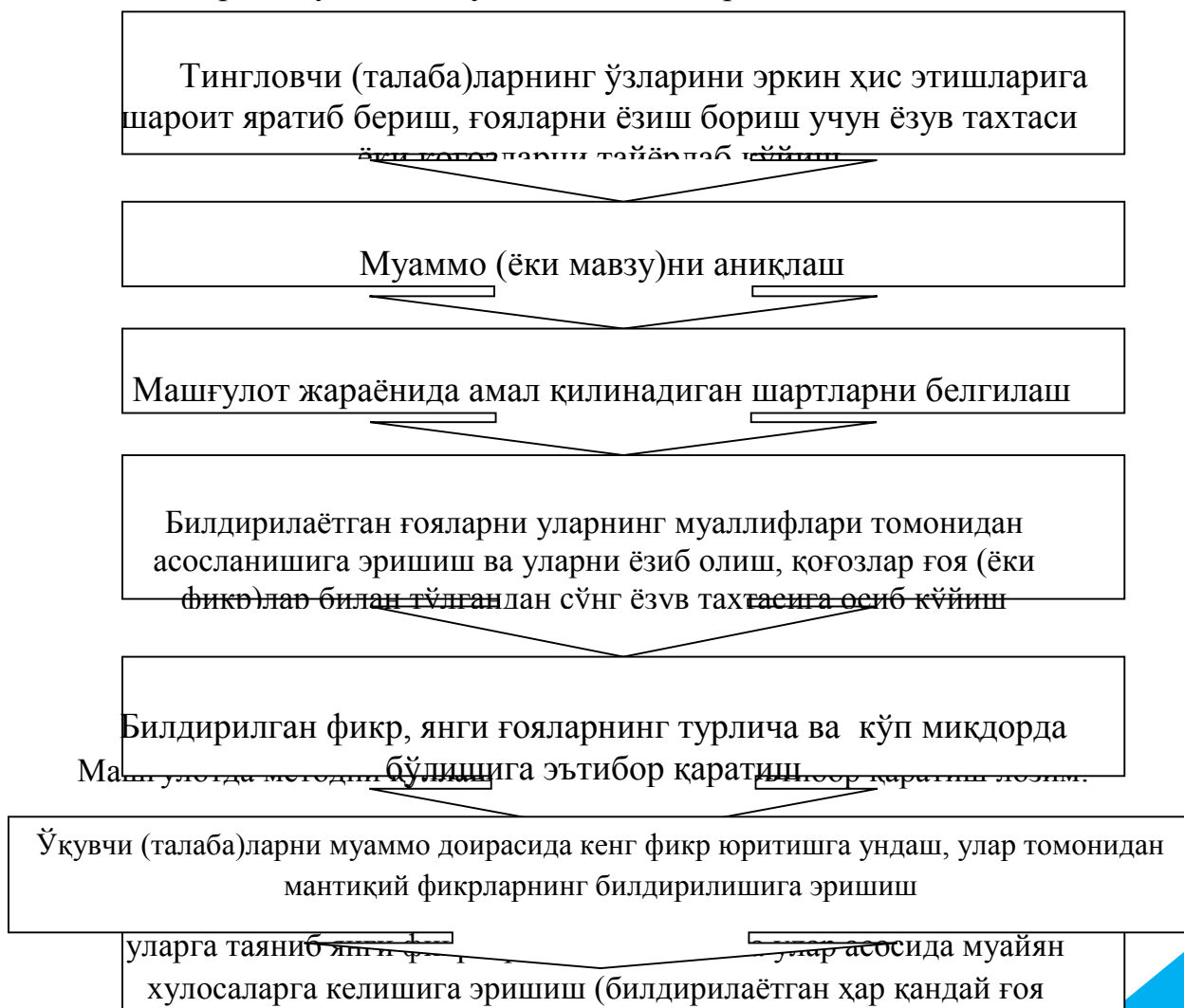
Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассисмент” методидан маърузаларида тингловчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, айтиш вақтда, ўз-ўзини баҳолаш мақсади учун индивидуал шаклда фойдаланиш мумкин. Шу билан бирга ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга булардан ташқари қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

“Ақлий ҳужум” методи

Айтиш метод ёрдамида ташкил этилган машғулотларда ихтиёрий муаммолар юзасидан бир неча оригинал (ўзига хос) ечимларни топиш имконияти туғилади. Бу метод тингловчиларни мавзу хусусида ҳар томонлама ва кенг фикр юритишга, тасаввурлари, ғояларидан ижобий фойдаланишга доир кўникма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантиради. Яна бу метод мавзу доирасида маълум қарашларни аниқлаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шарт-шароит яратади.

Уни самарали қўллашда қуйидаги қоидаларга амал қилиш лозим:

Ҳар бир ўқувчи (талаба) томонидан билдирилаётган фикрлар рағбатлантирилиб борилади, билдирилган фикрлар орасидан энг мақбуллари танлаб олинади; фикрларнинг рағбатлантирилиши навбатдаги янги фикрларнинг туғилишига олиб келади

Ҳар бир ўқувчи (талаба) ўзининг шахсий фикрларига асосланиши ва уларни ўзгартириши мумкин; аввал билдирилган фикрларни умумлаштириш, туркумлаштириш ёки уларни ўзгартириш илмий асосланган фикрларнинг шаклланишига замин ҳозирлайди

Машғулотда ўқувчи (талаба)лар фаолиятини стандарт талаблар асосида назорат қилиш, улар томонидан билдириладиган фикрларни баҳолашга йўл қўйилмайди (зеро, фикрлар баҳоланиб борилса, ўқувчи (талаба)лар диққатларини шахсий фикрларни ҳимоя қилишга қаратади, оқибатда янги фикрлар илгари сурилмайди; методни қўллашдан кўзланган асосий мақсад ўқувчи (талаба)ларни муаммо бўйича кенг фикр юритишга ундаш эканлигини ёдда тутиб, уларни баҳолаб боришдан воз кечишдир)

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: айти метод тингловчилар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича энг асосий таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини билиш, айти вақтда, ўз билимларини мустақил тарзда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини аниқлаштириш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- дарсдаги иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга доир бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатма материаллар тарқатилади;
- тингловчилар айти тушунчалар қандай маъно англатиши, қандай ҳолатларда ва қачон қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- аввалдан белгиланган вақт якунига етгач, ўқитувчи топшириқда берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўзи ўқиб эшиттиради ёки слайд воситасида намойиш этади;

• иштирокчилар уларга берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий жавобини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”.

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Регионшунослик	Регионшунослик – маълум масалаларни ўрганишда уларни муайян бир географик территорияга бирлаштирган асосида таҳлил этиш	
Антропоцентризм	Масалаларни ўрганишда инсон факторини марказга қўйиш	
Социал антропология ва филология	Жамиятни ўрганишда унинг марказига инсонни қўйган ҳолда ижтимоий жараёнларни таҳлил этиш, мазкур жараёнда матндан фойдаланиш	
Маданий антропология ва филология	Бадиий адабиёт, санъат намуналаридан инсон маданий ҳаёти тарихини ўрганишда фойдаланиш, мазкур жараёнда матндан фойдаланиш	
Воситачи тил		

	Шоирлар таржима ҳоли ва ижоди ҳақида қисқача маълумот беришга мўлжалланган асарлар	
--	--	--

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

Намуна: Матн тушунчаси ва унинг социал ва маданий антропологиядаги ўрни

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчига мустақил ишни ўтилган дарслар натижаларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб, тайёрлаши тавсия этилади:

- меъерий хужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- замонавий техник воситалар орқали маъруза ва амалий машғулотларни ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- филологик фаларни ўқитишнинг илғор хорижий тажрибаларини татбиқ этган ҳолда дарснинг тахминий режасини тузиш;
- амалий машғулотларда берилган топшириқларни бажариш.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-маъруза.

Кириш. Адабиёт фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг аҳамияти ва долзарблиги

Режа:

1. Фаннинг тилшунослик ва адабиётшунослик илмий тизимидаги ўрни. Обьективлик.
2. Бадиий адабиёт, адабиётшунослик ва тилшуносликнинг ижтимоий ҳаёт билан боғланиши. Социал ва маданий антропология бош мақсад сифатида.
3. Компьютер ва интернет технологияларининг модерн услубдаги ўқитиш жараёнидаги ўрни.

Таянч иборалар: *тилишунослик, адабиётшунослик, антропоцентризм, социал ва маданий антропология бош мақсад сифатида, замонавий, технологиялар*

Юртимизда адабиёт фанларини ўқитиш тажриабси бир неча юз йиллардан бери мавжуд. Тил ва адабиётга бу фанлар таълимига катта эътибор қаратувчи халқимиз мазкур соҳаларни ўқитиш ва ўрганишга ҳамма вақт катта эътибор қаратиб келган. Бунинг бош сабаби ўзбек халқининг асрлар мобайнида бадиий адабиётга алоҳида эътибор қаратиб келаётгани ва бадиий ижодкорликка катта қизиқиш билан қарашидир. Туркий халқлар адабиётининг энг йирик ижодкори Алишер Навоийнинг эски ўзбек тилида

ижод қилгани ва бу мутафаккир шоирнинг халқимиз фарзанди эканлиги фикрмизнинг ёрқин далилидир¹.

Адабиёт фанларини ўқитишда катта тажрибага эга бўлишимиз қаторида биз дунёдаги мазкур йўналишлар ўқитилиш тизимига оид тажрибалар ва янги ютуқларни муттасил ўзлаштириб боришимиз зарур. Ҳозирги вақтда дунё илмида социал антропология, яъни ижтимоий антропология, жамиятдаги инсоннинг ўрнини ўрганиш ва бунинг марказига инсонни қўйишга катта эътибор қаратилмоқда. Филологик фанларни ўрганиш ва ўргатишнинг хориж намуналари ҳам айни йўналишда эканлиги билан ажралиб туради. Биз ҳам мазкур жиҳатга алоҳида аҳамият қаратишимиз лозим. Бадий адабиёт, адабиётшунослик ва тилшуносликнинг ижтимоий ҳаёт билан боғланишида ҳам бу соҳаларнинг ўзига хослигидан ташқари социал, хусусан, маданий антропология билан яқинлашиб бориши бежиз эмас. Чунки социал ва маданий антропологияга доир маълумотларни бадий адабиёт кўпроқ бера олади. Дунё филология илми ҳам айнан мана шунлай йўналишларда бормоқда².

Шу билан бирга мана шу йўналишларни ўқитишда компьютер ва интернет технологияларининг замонавий услубларидан кенг фойдаланиш ҳам айнан хориж илмига хос бўлиб, уларнинг керакли жиҳатларидан фойдаланишимиз лозим.

Назорат саволлари:

1. Хорижий ўқитиш тажрибаси хусусиятларини таърифлаб беринг.
2. Антропоцентризм ва хорижий илм тажрибалари нималардан иборат?
3. Замонавий технологияларининг модерн услубдаги ўқитиш жараёнидаги ўрни қандай?

¹ Elaine Showalter: Teaching Literature. Blackwell Publishing Ltd, 2003. P.53

² Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.P.26

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Elaine Showalter: Teaching Literature. Blackwell Publishing Ltd, 2003.
2. Robert E. Slavin: Educational Psychology: Theory and Practice. 11th ed. Pearson Education Ltd. 2010.
3. Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.
4. Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc.2009.
5. Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.

2- маъруза

Адабиёт фанларини ўқитишда хорижий тажрибалар

Бугунги кунда, айниқса, хорижнинг шахсий мактабларида ва тилга ихтисослаштирилган мактабларда ўқитувчини яхши дарс бериши учун жуда катта имкониятлар яратилган

Айтайлик методлар, виртуал лабораториялар, компьютер технологиялари. Аммо вақт масаласи талабалар учун жуда қимматли бўлганлиги сабабали ўқитувчилар турли хил янги ғоялар воситасида талабаларга тил ва адабиёт таълимидан билим беришга ҳаракат қиладилар. Айниқса ёш педагоглар жуда кўплаб янги фаолиятлар муаллифига айланиши мумкин. Масалан олимлардан бири ўзининг докторлик диссертациясини айнан мана шу тил ва таълимдаги интенсив ўқитиш методлари таҳлилига бағишлаган.

Ўқитишнинг хориж тажрибасида вақт энг муҳим нарса ҳисобланади. Ўқитувчиларнинг муҳим вазифаларидан бири қиёслаш, талабаларни қизиқтириш учун турли хил методларни ривожлантириш, ва ўрганишнинг натижасини имкон қадар эффективини кўрсатиши мумкин.

Кеннес Ненсон (Kenneth T. Henson) ўз тадқиқотида ўқитишнинг бир неча техникасини яратади. У методларни қиёслаш жараёнида қайси методларни энг самарали метод сифатида олиш мумкинлиги ҳақида қуйидаги фикрларни айтади: Одатда ҳар қандай методнинг муайян бир мақсадда қўлланилиши албатта яхши масалан тушиниш, англаш, аммо ҳамма нарса учун энг яхши методни топиш мумкин эмас. Масалан, бир метод бир талаба учун фойдали бўлиши мумкин аммо иккинчи тадабага айнан шу ёндашув билан самара кўрсатиб бўлмаслиги мумкин. 3 мумкин бўлмаслиги. Методлар танлашнинг марказий фактори бу талабаларни тушуниши ва англашига хизмат қиладиган вочита сифатида қараш³.

Ўқитиш методи инглиз тилида чоп этилган методикга оид терминлар луғатида метод – мақсадга эришиш воситаси ёки жараёни (a procedure or process for attaining”) ёки мақсадга эришишнинг ситемали процедураси сифатида қарайди) Ненсон метод турларини лекция, стимуляцияли ўйинлар, кейс стадиалар сифатида кўрсатади.

Хенсенинг таъриф беришича методология бу методлар йиғиндисиدير. Методология методларнинг умумий йиғиндиси, процедуралар, ишлаш концепциялари, муайян бир мақсадни бажришдаги муаммолар ечимини топишдаги восита.

Бугунги кунда хориж филологик таълимида ўқитиш методлари анъанавий ва ноанъанавий методларга асосланади.

Таълим тизимлари турли мамлакат олий ўқув юртларида турличадир. Масалан, Германия таълим тизимида ҳунар таълими муҳим аҳамиятга эга, чунки юқори малакали ишчиларга бўлган талаб кучлидир. Тўлиқсиз ўрта мактабни битирувчиларнинг 20% ҳунар таълими тизимида билим олишни давом эттирадилар. Аксарият ҳолларда ўқиш муддати 3-3,5 йилни ташкил этади. Ўқиш 3 босқичдан иборат бўлиб, биринчи йил асосий ҳунар таълими берилади. Бунга ўқитилаётган касбга тааллуқли махсус фанлардан назарий асослар берилиб, йирик корхоналарда амалий машғулотлар ўтказилади. Иккинчи йил давомида

³ Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.P.31

махсус ҳунар таълими берилади. Ўқувчининг биринчи йилдан иккинчи йилга ўтишида синов имтиҳонлари ўтказилиб, ўқишни давом эттирувчи ёшлар танлаб олинади. Учинчи йил давомида махсус ҳунар таълими янада чуқурлаштирилиб борилади. Битирув имтиҳонлари махсус комиссия томонидан қабул қилинади. Комиссия аъзолари корхоналарнинг етакчи мутахассислари, Федерал Ерлардаги sanoat палатаси, ҳунармандчилик палатаси вакилларида ташкил топади. Ҳунар мактабларининг дипломлари олий ўқув юртларига кириш учун ҳуқуқ бермайди. Бунинг учун 1 йиллик тайёрлов курсларини тугатиш талаб этилади. Ўқишга қабул қилиш имтиҳонсиз, мактаб таълими тўғрисидаги ҳужжатга асосан амалга оширилади⁴.

Олий мактаб ўз-ўзини бошқариш ҳуқуқига эга. Олий ўқув юртини штатдаги ректор ёки бир неча йилга сайланган Президент бошқаради. Ўз-ўзини бошқаришда вазифалари аниқ тақсимлаб берилган бир неча гуруҳларнинг босқичма-босқич иштироки принципига амал қилинади. Давлат малака оширганларни рағбатлантиради ва бу учун ҳар йили 5,5 млн. марка маблағ ажратади. Малака ошириш курсларида ўқиш даврида тингловчиларга маблағ билан молиявий ёрдам берадилар. Асосан ишсизлар ўз малакасини ошириш имкониятларидан кўпроқ фойдаланадилар ва бу билан иш топиш йўллари тезлашади. Ярим йил давомида малака оширган ишчиларнинг 75% иш билан таъминланади. Черковлар ҳам фуқароларнинг билим даражаларини оширишда фаол иштирок этади. Евангелъ черкови ўзининг 15та академиясида долзарб мавзулар бўйича анжуманлар ташкил этади. Католиклар малака оширишда никоҳ, оила масалаларига, теология ва маданият соҳаларига катта аҳамият берадилар. Олий ўқув юртларида тадқиқот билан шуғулланиш уларнинг қадимий анъаналаридан бири⁵.

Ўтган аср бошларида Вильгельм фон Гумбольдт прусс университетларини ислоҳ қилди, ўшандан бери “Тадқиқот ва ўқитиш бирлиги” уларнинг ҳаётий принципларига айланиб қолган. Олий ўқув юртлари тадқиқотларининг асосий

⁴ Robert E. Slavin: Educational Psychology: Theory and Practice. 11th ed. Pearson Education Ltd. 2010.P.49

⁵ Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.P.36

йўналиши – фундаментал амалий тадқиқот бўлиб, уларга бошқа илмий-текшириш институтлари, саноат лабораториялари яқиндан ёрдам беради. Германия таълими ўзига хос йўналишга, жуда мураккаб тизимга эга. Шу билан бир қаторда ҳозирда Германияда таълим тизимини ислоҳ этиш йўлида янги изланишлар олиб борилмоқда.

Германия олий таълим тизими олий ўқув юртлари турларининг кўплиги билан фарқланади. Германияда жами 383 олий ўқув юрти бўлиб, шулардан 103 таси университет, 180 таси амалий фанлар олий ўқув юртлари ҳисобланади. Биринчи олий маълумотни олиш яқин кунларгача немислар учун ҳам, чет эллик талабалар учун ҳам текин эди. 2007 йилдан бери баъзи олий ўқув юртлари талабалари ҳар семестрга 500 евродан тўлашлари кераклиги белгиланди (инфляцияни ҳисобга олиб ошиб бормоқда.)

Ғарбий Европа Федерал ерларида муддатидан узоқ ўқиётган талабалар ўқиш учун пул тўлайдилар. Таълим тизимидаги бу ислоҳотлар қонун бўйича йўлга қўйилган.

Олий ўқув юртларининг кўпчилиги давлат тасарруфида ва ҳукумат томонидан молиялаштирилади. 383 олий ўқув юртларидан 69 таси хусусий.

Олий ўқув юртларига кириш имтиҳонларисиз қабул қилинади, абитуриент учун энг муҳими мактаб ёки гимназияда битирув имтиҳонларини муваффақиятли топширишдир. Нуфузли мутахассисликларга ўқишга қабул қилишда абитуриент мактаб аттестатининг ўртача бали ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Германияда илмий-тадқиқотлар университетлар ва илмий ташкилотлар ҳамда корпоратив тадқиқот марказларида олиб борилади. Университетлардаги илмий тадқиқотлар федерал бюджет, ФЕ бюджети томонидан ва ташкилотлар ажратган маблағлар ҳисобидан молиялаштирилади. Германияда илмий-тадқиқотлар шунингдек, 4та йирик илмий ташкилотларда олиб борилади. Булар Макс Планк жамияти, Гельмгольц жамияти, Фраунгофер жамияти ва Лейбниц жамиятларидир. Макс Планка жамиятида 13000 ходим ишлайди, ундан 5000 таси олимлар бўлиб, жамиятнинг йиллик бюджети 1,4 млрдни ташкил этади. Гельмгольц жамиятида 26,5 минг ходим ишлайди, ундан 8000 таси олимлар

бўлиб, жамиятнинг йиллик бюджети 2,35 млрдни ташкил этади. Фраунгофер жамиятида 26,5 минг ходим ишлайди, жамиятнинг йиллик бюджети 1,2 млрдни ташкил этади. Лейбниц жамиятида 13,7 минг ходим ишлайди, жамиятнинг йиллик бюджети 1,1 млрдни ташкил этади.

Университетлар бир йилда илмий тадқиқотларга 9,2 млрд евро сарфлайди.

Йирик немис ва чет эл компаниялари Германия худудидаги тадқиқот марказларини молиявий қўллаб-қувватлайди.

Германия университетлари талабалари ўрганадиган фанлар ва дарс жадвалини ўзлари танлайдилар, яъни ҳар бир семестр учун мустақил дастур тузадилар. Ўқув йили 15 октябрдан бошланиб, 2та семестрдан иборат. Ҳар бир семестр охирида талаба ўзи қатнашган махсус курс ва маърузаларнинг махсус сертификатини йиғади, сертификатларнинг керакли сонини тўплагач, имтиҳон топширишга рухсат сўрайди.

Олий ўқув юрглариининг иккинчи типи – махсус олий мактабларда ўқиш тизимли ташкил этилган. Бунда талабалар аниқ ўқув режаси ва имтиҳонлар жадвалига амал қиладилар, шу тариқа олий таълимни 4 йилда тугатишлари мумкин.

Жанубий Кореяда олий таълимга назар соламиз. Бу мамлакатда олий маълумотга эга бўлиш ҳар бир корейс фуқаросининг кейинги мавқеи муваффақияти учун жуда катта аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам бу мартабали таълим муассасаларига ўқишга киришга бўлган эҳтиёж ҳам катта. Жанубий Кореяда эътибор кўпроқ математика, корейс тили ва инглиз тилларига, аниқ фанларга ва жамият билан боғлиқ фанларга қаратилади.

Жанубий Кореяда қуйидаги таълим муассасалари турлари мавжуд:

- Коллеж ва университетлар (хусусий ва миллий, давлат тасарруфида);
- Индустириал университетлар;
- Педагогика институтлари;
- Сиртқи университетлар;
- Очиқ университетлар.

Жанубий Корея таълим тизимининг барча бўғинларида бўлганидек, олий таълим соҳасида ҳам чуқур ислохотлар олиб борилган. Мамлакатда таълимни ислох қилиш ва ривожлантиришга оид қабул қилинган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни олий таълимни рақобатга тайёрлаш, университет таълимини ривожлантиришда тадқиқотлар кўламини кенгайтириш, битирув мактаб таълими ва амалий мутахассисликларни кучайтириш, университетларнинг маҳаллий саноат билан алоқадорлигини яхшилаш, саноат талабларига жавоб берадиган касбий таълимни ривожлантириш, мактаб билан ишлаб чиқариш ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш, ижтимоий кам таъминланган оилалар ва ишчилар учун касбий таълимни кучайтириш, олий таълим учун ўсмирлар имкониятларини яхшилаш, ахборот асрида таълим бошқаруви ва уни молиялаштириш халқаро таълим алмашинувини мустаҳкамлаш каби долзарб масалаларга катта эътибор қаратилди.

Кореяда олий таълим муассасаларига қабул қилиш қаттиқ назорат остида бўлиб, ҳар бир даъвогарнинг маълум бир коллеж ёки университетга мувофиқлиги талабанинг таълимни ўзлаштириш қайдлари ва стандартлаштирилган миллий тест натижалари орқали белгиланиди.

Мамлакатда ягона сиртки олий ўқув юрти - Сеулдаги сиртки университет ўзига ҳос аҳамиятга эга. “Очиқ университетлар” нинг вазифаси ҳам шунга ўхшаш бўлиб, уларга ишлаб чиқаришда ишлаётганларгина кириши мумкин, уларда кириш имтиҳонлари йўқ. Жанубий Кореяда коллежларнинг асосий вазифаси малакали ишчилар ёки бўғин идора хизматчиларини тайёрлашдир. Талаба коллежни тугатгач, назарий жиҳатдан бирданига университетнинг иккинчи ёки учинчи курсига кириш учун ҳаракат қилиши мумкин. Шу билан бирга махсус ўтиш имтиҳонини топшириб, бошқа мутахассислик бўйича ҳам кириши мумкин.

Бакалаврият. Ўқиш муддати 4 йил. Талабалар 140-150 кредит соат атрофида таҳсил оладилар. Тиббиёт соҳасида ўқиш 6 йил давом этади ва 180 кредит соат ўқишади. Ўқиш тугагач, бакалавр даражасини олганлиги ҳақидаги диплом берилади. Типик йирик корейс университетлари таркибида 10 тадан 20 тагача факультетлар бор. Факультетлар америкача термин билан “колликлар”,

яъни корейсча “тэхак” деб аталади. Кореяда ўқув жараёнига ахборот технологияларини жорий қилишга алоҳида эътибор берилади. Натижада Жанубий Корея дунёда ўз мактаб ва таълим муассасаларини компьютер ва интернет билан тўлиқ таъминлаган иккинчи давлатга айланди.

Магистратура. Ўқиш муддати 2-3 йил. Ўқиш якунида талабалар диссертация ёқлайдилар. Тиббиёт соҳасидаги талабалар Тиббиёт мактабининг барча талабларини бажариб, миллий имтиҳон топширадилар. Ўқиш якунида магистрлик даражаси берилади.

Докторантура. Ўқиш муддати 3-4 йил. Ўқиш якунида докторлик диссертацияси ҳимоя қилинади, оғзаки ёки соҳага мос имтиҳон топширилади.

Канадада олий таълим масалалари қуйидагича: бугунги кунда 90 га яқин олий ўқув юртлари бўлиб, уларнинг кўпчилиги университетлардир. Уларнинг асосий қисми давлат муассасаларидир. Диний йўналишдаги айрим хусусий ўқув юртлари ҳам мавжуд. Бу иккита давлат тилига эга бўлган давлатда ҳукумат доимо ўз фуқароларининг таълим даражасини юксалтириш тўғрисида ғамхўрлик қилади. Университетларнинг айримларида таълим инглиз, айримларида француз тилида, айримида эса (Оттава университетида) икки тилда машғулотлар олиб борилади.

Bachelors Degree - олий таълимнинг бошланғич босқичи бўлиб ҳисобланади. Бу даражани олиш учун барча провинцияларда ўқиш муддати 3-4 йил. Шу 4 йил ичида талаба 20 та фанни ўрганиши ва топшириши лозим. Уларнинг ярми бўлажак мутахассислик соҳаси бўйича бўлса, ярми хоҳишга кўра университетда ўқитиладиган фанлардан танланади. Университетлар бакалавр даражасини берувчи Undergraduate Programs ҳамда магистр ва доктор даражасини берувчи Graduate Programs дастурлари асосида таҳсил беради. Магистр даражасини олиш учун 1 йилдан 3 йилгача ўқиш, тадқиқот асосида диплом иши ёзиш керак бўлади.

Ўқув йили сентябрнинг биринчи сешанбасидан бошланади ва июннинг охирида тугайди. Ўқув йили уч семестрга бўлинади. Хорижлик талабаларга университет ҳудудида ишлаш ҳуқуқи берилади.

Ўқиш ва яшаш АҚШдагидан 2-3 марта арзон. Канада олийгоҳларини битирган талабаларга бу ерда ишга жойлашиш имконияти ҳам катта.

Канада олийгоҳлари абитуриентларга талабни ўзлари белгилашади. Айрим олийгоҳлар чет элликларнинг дипломларини ҳисобга олса, айримлари тан олмайди, бу ерда ўқиш учун тайёрлов курсларида ўқишга тўғри келади. Ҳар қандай ҳолда ҳам тилдан -TOEFL (550 балдан) ёки IELTS (5,5 балдан) тестини топшириши шарт. 18 ёшдан ўқиш мумкин.

Канада таълим тизимининг ўзига хос хусусияти унда so-op programs мавжудлиги бўлиб, бу дастур асосида ўқиш мутахассислик бўйича ишлаш имкониятини кенгайтиради. Сессияларни муваффақиятли топширган иқтидорли талабаларни компаниялар ишга таклиф қилади. Талабалар ўқиш билан бирга ўз соҳаси бўйича иш билан ҳам шуғулланадилар. Мана шу so-op programs туфайли кўплаб талабалар дастлаб вақтинча, кейинчалик эса доимий иш ўринларини топадилар. Хорижлик талабалар касбий тажриба ўрганиш учун университетни тугатгандан сўнг 1 йил давомида ишлаш имконига эга бўлади.

Мисол учун Бельгия олий таълими ўзининг кўҳна анъаналарига эга. Ўқитиш жараёни ва замонавий илм-фанни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотларни ўтказиш ўртасидаги боғлиқлик Бельгия таълим тизими учун анъанавий ҳисобланади. Бельгияда ўқишни танлаш жараёнида эътиборни, асосан, ишлаб чиқариш (масалан, технологиялар) ва бизнес (халқаро бизнес, иқтисодиёт, бошқарув, ҳуқуқ, молия ва бошқа)лар билан боғлиқ бўлган дастурларга қаратиш керак бўлади. Бунда, албатта, таълим олиб бориладиган тилни билиш тўғрисида далиллар бўлиши керак. Бельгиядаги таълим халқаро бизнесга йўналтирилганлиги олий ўқув юртлари битирувчилари учун катта имконият беради.

Бельгия таълимига француз, фламанд ва немис ҳамжамиятлари жавобгар. 6 ёшдан 16 ёшгача ва кечки мактабларда 18 ёшгача бўлган барча болалар учун таълим мажбурий ва бепулдир. Саводсизлик деярли тугатилган. Бельгияликлар болаларининг ярми хусусий, аксарият қисми католик черковларга тегишли

бўлган мактабларда таҳсил олади. Қарийб барча хусусий мактаблар давлат томонидан томонидан ёрдамга бериладиган маблағ – субсидия билан таъминланади.

Мактаб таълимининг биринчи босқичи - олти йиллик бошланғич мактаб ҳисобланади. Ўрта таълим аксарият ҳолларда учта икки йиллик босқичдан иборат бўлиб, унинг дастлабки тўрт йили мажбурийдир. Биринчи ва иккинчи босқичларда ўқувчиларининг тахминан ярми умумпедагогик тайёргарлик, бадий таълим олишади ёки техник ёхуд ҳунармандчилик тайёргарликдан ўтади; бошқалар эса таълимнинг умумий курсини ўташади. Охири гуруҳининг тахминан ярим ўқувчилари битиргандан кейин университетга кириш ҳуқуқини берувчи ўрта мактабнинг олий босқичида таълим олишни давом эттирадилар.

Бельгияда 7 та академия ва 8 та университет фаолият кўрсатади. Бельгияда олий таълим қадимги анъаналарга эга: биринчи олий ўқув юрти - Лювен католик университети ҳисобланади. У 1425 йил ташкил топган. 1517 йили Эразм Роттердам ҳам Лювенда уч тиллик (иврит, лотин, грек) мактабга асос солди ва унинг намунасида Парижда Франция коллежи яратилди.

1970 йили француз тилида сўзлашиладиган Валлония, нидерланд тилида сўзлашувчи Фландрия, икки тилда сўзлашиладиган Брюссель ва немис тилида сўзлашиладиган Германия билан чегарадош бўлган Валлония шарқидаги тумандан иборат 4 та лингвистик ҳудуд мамлакат конституциясида мустақамланди.

Ўша вақтдан бери маориф федерал вазирлиги фақатгина ўрта таълимнинг мажбурийлигини назорат қилади ва барча босқич бўйича таълим тўғрисидаги диплом ва сертификатларни бериш талабларини белгилайди. Таълим бўйича бошқа масалалар тиллар ҳамжамияти ваколатига киради. Шундай қилиб, олий таълим масалалари Фламанд ҳамжамиятининг таълим ва давлат хизмати Вазирлиги, Француз ҳамжамиятининг олий таълим, илмий тадқиқотлар, халқаро алоқалар ва спорт Вазирлиги ҳамда Немис тилида сўзлашувчи ҳамжамиятнинг таълим, маданият, илмий тадқиқотлар, ҳайкаллар ва диққатга сазовор жойлар Вазирлиги ваколатидадир.

Университет типигаги ўқув юртлар ва олий мактаблар: 1970 йил 7 июлдаги қонунга мувофиқ олий ўқув юртлар университет типигаги ўқув юртлар ва Олий мактабларга бўлинади. Аслини олганда 7 та Бельгия университети фаолият юритади: Льеж давлат университети, Монсе-Энодаги университет, Гент давлат университети, Брюссель Эркин университет (француз ва алоҳида фламанд тилида), Лювен католик университети (француз ва алоҳида фламанд тилида). Улар қаторида бир нечта хорижий университет бўлимлари (Брюссель ва Антверпенда), ҳамда университетга тенглаштирилган қатор Бельгия олий ўқув юртлари (одатда улар университет факультети, марказ, бирлашма ёки жамғарма номларига эга) фаолият юритади.

Олий ўқув юртларнинг бир қисми - юқорида номлари қайд этилган ҳамжамиятлар ҳукуматлари бюджетидан молиялаштириладиган давлат, ёки «расмий» ўқув юртлари ҳисобланади.. Бошқалари шахсий маблағлар ҳисобидан - хусусий, шахс ёки ташкилотлар томонидан очилган ва “мустақил”, “эркин” номларига эга бўлишган. Уларнинг аксарияти Бельгияда, анъанага кўра, таълимнинг барча босқичларини, шу жумладан олий таълимни, ташкил этиш ва молиялаштиришда катта аҳамиятга эга бўлган Рим католик черкови раҳбарлигида очилган. Баъзи мустақил ўқув юртлар, хусусан, католик университетлар ҳамжамиятлар ҳукуматлари кўмагидан фойдаланишади.

Брюсселдаги Эркин университет - Нидерланд тилида ўқитиладиган университет ҳисобланади. Ушбу университетлар номларидаги “эркин” сўзи уларнинг мустақил ўқув юрти эканини билдиради.

Улар эркин илмий тадқиқотлар принципига бўйсинади ва шиорлари ҳам бир хил: “Қоронғуликни илм билан енгиш”. Брюссель Эркин университети юқорида қайд этилганидек, 1834 йили ташкил топилган ва таълим фақатгина француз тилида, 1934 йилдан бошлаб голланд тилида ҳам олиб борилади. 1970 йили эса Нидерланд тилида ўқитиладиган факультетлар Эркин университетларига ажратилади. Шундай бўлсада ҳар иккала университет ўзаро ҳамкорлик дастурини амалга оширади. Факультетлари:

- ҳуқуқ ва криминология;

- иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фанлар;
- психология ва педагогика;
- табиий фанлар;
- тиббиёт ва доришунослик;
- философия ва филология;
- техник (муҳандислик) фанлар;
- жисмоний тарбия;
- ўқитувчиларни тайёрлаш фанлараро гуруҳ⁶.

“Кандидат” даражаси - 2 ёки 3 йиллик таянч таълим олганидан кейин берилади. Бу 1-цикл ҳисобланади (кейин эса таълимнинг 2-цикли, яъни ихтисос (соҳа) бўйича тайёрлаш бошланади);

“Лиценциат” - бакалавр даражасига мос келади, мутахассислиги бўйича 2 ёки 3 йиллик қўшимча таълим олиши ва илмий иш ёзганидан кейин берилади.

Баъзи фанлар бўйича кўп муддатли ўқишдан кейингина ушбу даражага эришиш мумкин.

“Доктор” - магистр даражасига тўғри келади, мазкур даражага “лиценциат” даражасини олгандан кейингина камида яна 1 йил таҳсил олиб, диссертацияни ёзиб, албатта уни ёқлаш талаб этилади.

“Олий таълим агреже”си - ушбу иерархия (кетма-кетлик)нинг олий даражаси ҳисобланади ва у докторлик даражасини олиб, 2 йил муддат ўтишидан кейингина берилиши мумкин⁷.

Университетларда, шунингдек университетдан кейинги таълим ёки, одатда, давомийлиги 2-3 йил бўлган “3-чи цикл (босқич) таълими” бордир. Мазкур таълим турининг мақсади инсонларга қўшимча таълим ёки даража олиш учун имконият яратиш ҳисобланади. Баъзи фанлардан университет даражасига эга бўлиш учун кечки ёки дам олиш кунлари курслари ташкил

⁶ Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching / Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001.P.33

⁷ Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.P.41

этилиши орқали ёши катта бўлган кишиларга имконият яратилади. Баъзи университетларда таълимнинг “алмашиб келиш”и, яъни таълим олиш жараёни ишлаб чиқаришдаги амалиёт билан алмашиб келади ва “танаффусли таълим” каби шакллари мавжуд. Бельгия олий мактаб тизими учун таълим жараёни билан замонавий фанни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари бўйича амалий тадқиқотларнинг боғлиқлиги анъана бўлиб қолган.

Илм, фанни ривожлантириш учун университетларнинг бюджетидан 40% гача бўлган миқдордаги маблағ ажратилади. Илмий тадқиқотларнинг молиялаштирилиши вазирлик, саноат ва қишлоқ хўжалигида илмий-тадқиқотларга кўмак Институтини йўналишлари бўйича давлат маблағлари, илмий тадқиқотлар Миллий жамғармаси, шунингдек турли хил компания, жамғарма ва ассоциациялар йўналиши бўйича хусусий (шахсий) манбалар ҳисобидан амалга оширилади⁸.

1995 йил 8 августдаги “Олий мактабларда таълимни ташкил этиш тўғрисида”ги Декрет “узун” ва “қисқа” типдаги таълимни белгилаб берди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, олий ўқув юрти номидаги “институт” ёки “университет” сўзлари мазкур ўқув юрти ўз битирувчиларига олий маълумот беради дегани эмас. Қисқа муддатли таълим 3 йиллик (баъзи ҳолларда санъат ва тиббиёт соҳалари бўйича 4 йил) муддатли бир циклдан иборат бўлади. Назарий қисмини ўқитиш навбатма-навбат лаборатория, устахоналардаги амалий машғулотлар билан биргаликда олиб борилади. Кўпинча фермер, бухгалтерия, ҳамшира, мактаб ўқитувчиси, механик, кутубхоначи, фотограф, котиба каби мутахассисликларга ўқитиш таълимнинг 1-йилидан бошланади. Узоқ муддатли олий таълим ҳар бири давомийлиги 2 йилдан иборат 2 циклдан иборат.

Бельгия олий ўқув юртлири томонидан берилган барча дипломлар Европа Иттифоқи давлатлари, шунингдек Исландия, Норвегия, Турция ва Мальта мамлакатларида эътироф этилади. Биринчи босқич *Gradue diplom* берилиши билан якунланади. Иккинчи поғона таҳсилдан кейин *Licencie diplom* берилади.

⁸ Richards J. C., Rodgers T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching* / Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001.P.71

Институт ва университетларнинг иккинчи поғона битирувчилари учун ягона бўлиб, умумий ҳисобланган учинчи поғонадан кейин битирувчига (Ingeneurdiplome) дипломли муҳандис даражаси берилади. Аслида, олий таълим секторлари оралиғидаги чегаралар ўзгалар учун ёпиқ эмас ҳамда талабалар навбатдаги таълим босқичини ўз мутахассислигига мос келадиган ҳоҳлаган олий ўқув юртида давом эттириши мумкин. Олий ўқув юртига кириш имтихонлари мавжуд эмас: таҳсил олиш учун ёзилиш тизими мавжуддир. Баъзи Олий ўқув юртларида келажак талабалари учун қўшимча равишда тест синовларини ўтказишади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching / Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001.
2. Terrel T. D. The natural approach to language teaching: an update / T. D. Terrel // Modern Language Journal. – 1982. – № 66. – P. 121–132.

ФИЛОЛОГИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРИ МОДУЛИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ДОЛЗАРЬЛИГИ

- 1. Фаннинг адабиётшунослик ва тилшунослик илмий тизимидаги ўрни
- 2. Хориж ва миллий таълим тизимини қиёсий ўрганиш хусусиятлари
- 3. Компютер ва интернет технологияларининг модерн услубдаги ўрни

Европа таълим тизими ҳақида

- Европанинг кўп давлатларида (Британия, Италия, Корея, Малазия, Сингапур) шу билан бирга АҚШ ўрта таълим тизими: 12 йиллик тизим ҳисобланади. Болалар 11-12 синфни ўқиётган пайтларида инглиз, математика, ўқиш ва ёзиш кўникмаларидан АСТ ва стандартлаштирилган кириш имтихони имтихонини топширадилар
- АСТ-Admission Standardized Test-стандартлаштирилган кириш имтихони ёки SAT-

Европа таълим тизими ҳақида

- Англияда A Level деб аталади. Кейин ушбу натижалар мамлакат университетларига юборилади. Бу Россиядаги ЕГЭ стандартига ўхшаб кетади. Бир пайтда бир неча университетларга топшириш мумкин. Ўқувчи университетга қабул қилинган унга икки хил турдаги фан таклиф қилинади. Булар: 1. **Мажбурий фанлар (Compulsory modules)** 2. **Танлов фанлар (Optional yoki Elective modules)** Европа ва АҚШ университетларида биздаги каби Вазирлик томонидан белгиланган ҳеч қандай таълим стандартлари мавжуд эмас. Бир фанни бир пайтда бир неча ўқитувчи ўтиши мумкин. Яъни улар ўз фани ва дастурларини университет onlinelariда эълон қилади. Бу маълум маънода профессор –ўқитувчилар ўртасида соғлом рақобатни келтириб чиқаради ва ўқитиш сифатини ҳам оширади

- Хориж университетларидаги таълим тизими кредитлар ҳисобланади. Ҳар бир фан учун муайян кредитлар белгиланган. Одатда бир фан учун ўртача 30 кредит ҳисобланади. Фанлар учун алоҳида кредитлар, диссертация учун алоҳида кредитлар белгиланган. Масалан, Британияда бакалавр кредит олиши учун 360 кредит йиғиш керак бўлади. Магистр учун эса 120. Талаба фанга қарф қилган вақтига қараб кредит йиғади. Яъни, қанча кўп вақт сарфласа ўша фанга белгиланган кредит ҳам шунча юқори бўлади. Кредит йиғиш тизими болада мустақил тайёрланишга кўпроқ вақт қолишига имконият яратади.

Хориж университетлари ҳақида

- Профессорнинг бир ҳафталик нагрузкаси 1 пара...АҚШ да фақат таълим вазирлиги бор улар фақат мактаб билан шуғулланади. Унинг таркибида Олий таълимга алоқадор бўлган бир бўлимгина мавжуд.
- Адрификатсия-Университетларнинг лаёқатини текшириб турадиган ташкилот ДТМ АҚШда компаниялар, ташкилотлар
- Aspirantura- йўналишига мос бўлимлар кидирасиз. Тўплаган кредитлари асосида, баҳолари билан аспирантурага қабул қилинади. Агар инглиз тили биринчи тили бўлмаса инглиз тили бўйича TOEFL degan imtihondan o'tishi ham kerak. Standart imtihon GRE deb atalgan va bakalavr talabalarining SAT degan imtihoniga o'xshaydi, ammo qiyinroq. GRE dan o'tib, **statement of purpose**, personal statement, professorlaridan tavsiyanomalari, writing sample, va transkriptlarini kiritishadi. Personal statement faqat o'zining ilmga kirish qaror haqida yoziladi; tanlangan bo'lim personal statementga qaramaydi shekilli. U faqat universitetning bo'lajak reklamalari uchun xizmat qilinadi.

Хориж университетлари

- **Writing sample** odatda kurs ishi yo maqola, yigirma betdan iborat. Statement of purpose siz bilasiz va tavsiyanomalar, transkriptlar yaqqol. bir katta maqola, yigirma besh betdan iborat, yozish kerak va professor uni baholab sharh beradi. Aspirantlar tajribasiz o'qituvchi bo'lganlari uchun universitet odatda aspirantlarga bir necha maxsus pedagogik kurs va markaz xizmatlarini taklif etadi.
- Имтихон қўмитаси: аспирантнинг ўзи тузади, ўқиган асарлари асосида Америкада- кредит-3-5; Англияда-30
- Шхсий ва давлат тассаруфидаги университетлар Гарвард, Пенсилвания Миссисотадаги Техника университети рейтингда биринчи ўриндаб солумбия 21 га тушиб қолган, олдин 12 да эди..

Баҳолаш мезонлари

- Баҳолаш
- Баҳолашда энг аввол маҳорат. Ўрганилган нарсани у қай даражада амалиётга тадбиқ қила олади.
- Рус адабиётига дарси Достоевский, Чехов..
- Бирламчи манблар билан ишлаш муҳим
- Нимани ўқитади
- Мақсад
- Баҳолаш мезонлари

3- маъруза

Ғарб олий таълимидаги илғор хорижий тажрибалар ва унинг таълимга таъсири масалалари

Режа:

1. “Academic Freedom” ва маърузачи ва дарс ўртасидаги муносабат.
2. Дарсни ўқитувчи ва маърузасиз ўзлаштириш хусусиятлари.
3. Маъруза, ўқитувчи, талаба, маъруза матни ва кутубхона.
4. Талаба, кутубхона ва ёрдамчи материаллар.
5. Хусусий ўзлаштириш ва кутилган натижа.

Таянч иборалар: *маъруза, маъруза, ўқитувчи, талаба, маъруза матни, кутубхона ва ёрдамчи материаллар, хусусий ўзлаштириш.*

Филологик ва кенг олиб қараганда, гуманитар фанларни ўқитишни хориж тажрибаси биздаги ўқитиш системасига ўрни билан ўхшайди. Айни вақтда, тафовутли ўриларга ҳам эга. Айнан янги технологияларнинг ўқитиш жараёнига жадал кириб келиши ғарб мамлакатларидаги ўқитиш усулublари ва системасини такомиллаштиришга, ўрни билан, ўзгартиришларга олиб келган. Ўқитувчининг компютер воситаларидан кенг фойдаланиши дарснинг самарадорлигини ошириб боради. Шунга қарамасдан ўқитувчининг дарсдаги ўрни ва салмоғини сақлаб туришга ҳамма вақт ҳамма жойда эътибор крaтилади. Баъзи хорижий мамлакатларда талабалар маърузага кирмасдан ўқитувчи томонидан аввалдан талабалар учун махсус тайёрланган маъруза матни билан танишиш орқали ҳам имтиҳон топширишлари мумкин. Айни ҳолат талабанинг зиммасига катта масъулият юклайди. Хориж тажрибасига кўра, ҳар бир маъруза учун видеоматериаллар тайёрлаган бўлиб, улар маърузадаги матнни тасвирдаги кўриниши сифатида аҳамиятга эга. Талаба дарсдан сўнг кутубхонага бориб, айни видеоматериалларни томоша қилиш орқали дарсда олган маълумотларини мустақкамлаш имкониятига эга. Муайян

бир дарсларни билан боғлиқ билимларни талабалар кутубхона ва хусусий шуғулланиш орқали ўзлаштиришлари имконияти ҳам мавжуд. Шунга қармай, талабаларнинг барчаси қатнашиши зарур бўлган алоҳида дарслар ҳам мавжуд⁹.

Ахборот технологиялари таълимнинг турли янги кўринишларини таклиф этмоқда, хусусан кейинги вақтларда модулли таълим тизимида мажмуавий ёндашув тамойили кучайиб бормоқда. Унда турли шакл, усуллар мослаштирилган ҳолда жойлаштирилиши аралаш таълимнинг инновация сифатида кириб келишига сабаб бўлди. "Blended learning" (аралаш таълим) ҳақида шундай фикр бор – ушбу таълим бой педагогик тажрибадан самарали фойдаланишга қаратилган. Бундай ёндашув ахборотни тақдим этишда турли услубиётлардан фойдаланишни, таълимни ташкил этишда ва таълим жараёнида ахборот технологиялари, яқка тарзда ва гуруҳларда анъанавий фаолиятни ташкил этишга асосланиши мумкин. Бундай турлича ёндашув талабани чарчатмайди ва ўқишга бўлган мотивларини кучайтиради. Асосий масала - танланган услубиётларнинг ўзаро мутаносиблигини таъминлаш ва кам ҳаражат асосида юқори самарадорликка эришиш ҳисобланади.

Бугунги кунда blended learning кундузги анъанавий таълим ва масофавий таълимнинг унсурлари комбинацияси ҳисобланиб, бунда анъанавий методика ва янги технологияларни уйғунлаштиришга имкон яратилади. Бу тизимда ўқитувчи таълим марказида қолади ва интернет имкониятларидан кенг ва самарали фойдаланади. Blended learning масофавий таълим (Distance learning), синф хонада таълим (Fake-to-Fake learning) ва интернет орқали таълим (Online learning)дан иборат.

Вебинар методи

Бугун масофавий таълимнинг яна бир тури «webinar» (1998 йилда бу термин мулоқатга киритилди) технология вужудга келди. Вебинар технология ўқитишни web –технология асосида интерактив ҳолда ташкил этишни назарда тутди. Бу технология нафақат тингловчиларга ахборотни етказди, балки улар билан мулоқотга киришиш (оғзаки, ёзма) имконини яратади, яъни семинар кўринишида фикрларни алмашиш, ўз фикрини баён этиш мумкин. Бошқача қилиб айтганда интернет тармоғи асосида ташкил этилувчи таълим ҳам субъект-субъект парадигмасига ўтмоқда¹⁰.

⁹ Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching / Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001.P.66

¹⁰ Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.38

Вебинар усулида дарс семинар ёки конференция Интернет орқали бир вақтда ҳозир бўлган тингловчилар билан аудио видео (ва аввалги постларда санаб ўтилган кўплаб интерактив имкониятлар) билан жонли олиб борилиб ушбу дарс кейинги фойдаланишлар учун ёзиб олинishi мумкин бўлса-да, бутун ўқув ёки курс жараёнидаги дарслар ягона платформа доирасида ўзаро узвий боғланмайди, яъни алоҳида-алоҳида бир марталик дарслар бўлади дейиш мумкин¹¹.

Эвристик ўқитиш методи

Эвристик ўқитиш методини қўллашда ўқитувчи ўқувчилар билан ҳамкорликда ҳал этилиши зарур бўлган масалани аниқлаб олади. Ўқувчилар эса мустақил равишда таклиф этилган масалани тадқиқ этиш жараёнида зарурий билимларни ўзлаштириб оладилар ва унинг ечими бўйича бошқа вазиятлар билан таққослайди. Ўрнатилган масалани ечиш давомида ўқувчилар илмий билиш методларини ўзлаштириб тадқиқотчилик фаолиятини олиб бориш кўникмаси тажрибасини эгаллайдилар¹².

Таълим жараёнида тадқиқотчилик ўқитиш методини қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси

- ўқувчиларга ўқув муаммосини таклиф этиш;
- ўқувчилар билан ҳамкорликда тадқиқот масаласини ўрнатиш;
- ўқувчиларнинг илмий фаолиятини ташкил этиш

Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси

- ўқув муаммолари моҳиятини англаб олиш;
- тадқиқот муаммосини ўқитувчи ва ўқувчилар билан биргаликда ўрнатишда фаоллик кўрсатиш;

¹¹ Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.38

¹² J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.93

- уларни ечиш усулларини топиш;
- тадқиқий масалаларни ечиш усулларини ўзлаштириш

Эвристик метод ўқитувчилардан ижодий хусусият касб этувчи юқори даражадаги билиш фаолиятини ташкил эта олиш кўникма ва малакаларига эга бўлишни тақозо этади. Бунинг натижасида ўқувчилар мустақил равишда янги билимларни ўзлаштира оладилар. Улар одатда юқори синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражаларини ҳисобга олган ҳолда маълум ҳолатларда қўлланилади. Ушбу методлардан бошланғич синфларда фойдаланиш амалиётчи-ўқитувчиларнинг фикрларига кўра бирмунча мураккаб ҳисобланади. Бироқ узлуксиз таълим тизимида шахсга йўналтирилган таълимни фаол жорий этишга йўналтирилган ижтимоий ҳаракат амалга оширилаётган мавжуд шароитда ушбу йўналишдаги лойиҳаларни тайёрлаш ўзига хос долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Шунга қарамасдан бу тасниф мактаб амалиётида бирмунча кенг тарқалган ва педагогик ҳамжамият томонидан эътироф этилган¹³.

Шунингдек, буюк дидакт И.Я.Лернер асарлари асосида илмий тадқиқот ҳам амалга оширилган.

Хорижий таълимда сўнгги йилларда бир қатор атамалар кенг ишлатилмоқда. Буларга тьютор, эдвайзер, фасилитатор ва модератор тушунчалари киради.

Тьютор - (*Tutorem-лотинча*) устоз, мураббий вазифасини бажаради. Баъзи ҳолларда маъруза ўқитувчиси билан тингловчи орасидаги боғловчи ролини ҳам бажаради. Бунда маърузачи томонидан берилган билимларни кенг эгаллашда маслаҳатчи ва устоз ролини бажаради¹⁴.

Эдвайзер (advisor)-французча “avisen” (“ўйламоқ”) тингловчиларнинг индивидуал ҳолда битирув малакавий иши, курс лойиҳаларини бажаришда маслаҳатчи ролини бажаради.

¹³ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.98

¹⁴ Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.41

Фасилитатор - (инглиз тилида *facilitator*, лотинча *facilis*—енгил, қулай)- гуруҳлардаги фаолият натижасини самарали баҳолаш, муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтириш, гуруҳдаги комуникацияни ривожлантириш каби вазифаларни бажаради¹⁵.

Модератор - қабул қилинган қоидаларга амал қилишни текширади, тингловчиларнинг мустақил фикрлаш ва ишлаш қобилиятларни ривожлантириш, билиш фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам беради. Маълумотни, семинарни, тренинглар ва давра суҳбатларини бошқаради, фикрларни умумлаштиради¹⁶.

Бизнинг таълимда ушбу фаолиятларнинг ҳаммасини ўқитувчи бажаради ва педагог ёки ўқитувчи деб юритилади.

Инсоният жамиятининг ҳозирги замон ривожланиш даражаси мустақил республикамиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган туб ўзгаришларда ўз аксини топмоқда. Бундай ўзгаришлар шак-шубҳасиз, баркамол шахсни таркиб топтириш билан чамбарчас боғлиқ. Айнан ана шу масала "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" да ўз аксини топган. Бугунги кунда инсоният жамияти, шунингдек, мустақил республикамиз халқи олдида турган ижтимоий-итисодий, ғоявий-сиёсий, таълимий-тарбиявий муаммоларнинг ечимини топиш табиий, ижтимоий, техник фанларни ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро муносабатларига боғлиқ. Чунки, уларнинг барчаси моҳияти, мазмуни, табиати, шакли ва кўламига кўра тизимлилик характерига эга бўлиб, уларга айнан мос ёндашув ёрдамида тадқиқ этилиб, ечими топилади. Бу ўз навбатида таълим-тарбия ишида ҳам тизимли ёндашувдан фойдаланишни кўзда тутаяди.

Кўп сонли манбалар, хусусан педагогик амалиёт соҳаларининг таҳлили таълим-тарбия жараёнининг ривожланишига тўсиқ бўлаётган муаммолар мавжудлигидан гувоҳлик беради. Булар асосан, бизнинг фикримизча,

¹⁵ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.102

¹⁶ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.103

ўрганилаётган объектларнинг баъзи бир жиҳат ва хусусиятларини лавҳалар (фрагмент) шаклида ўрганиш натижасида юзага келиб, мантиқан боғланмаган ва тизимлашмаганлигидадир. Амалиётдаги бундай ҳолатларни бартараф этишда интегратив ёндашув муҳим аҳамият касб этади. Фонда "Интеграция" тушунчаси XVIII асрадаёқ Г.Спенсер томонидан қўлланилишига карамай, унга давр тақозосига кўра яқин пайтларгача етарли аҳамият берилган эмас.

Илмийлик нуқтаи назаридан олиб қараганда интеграциянинг асосини оламнинг яхлитлиги ва уни ташкил этувчи қисм (элемент)ларнинг ўзаро алоқадорлиги, муносабатлари ташкил этади. Таникли рус психологик олими Г.С. Костюкнинг фикрича: "Табақаланиш дифференциация – рухий жараёнлар ва ҳолат (хусусият)ларни кўпайишига олиб келса, интеграция - тартибга келтириш, субординация ва унинг натижаларини маълум кетма-кетликда жойлаштиришга олиб келади. Интеграциялаш йўли билан янги психологик жараён, янги фаолият тузилмаси ҳосил бўлади. Бу янги тузилма илгари алоҳида-алоҳида бўлган элементлардан синтезлаш йўли билан ҳосил қилинади".

Генетик жиҳатдан интеграция – узвийлик, предметлараро алоқадорлик, ўзаро алоқадорлик ва ниҳоят ўзаро бир-бирини тўлдирувчи, кенгайтирувчи ҳамда чуқурлаштирувчи, ўқув предметлари мазмунини энг камида таълим стандартлари даражасида синтезлаб, мантиқан тугалланган мазмун шакли ва олий даражасидир. Чунки предметлараро алоқадорликнинг ҳар қайси қуйи даражаси, ўрганилаётган ўқув предметлари доирасида маълум дидактик бирликлар орасида ўрнатилиб, уларни ўрганиш мазмунини ва муддатларини мувофиқлаштиришни кўзда тутаяди, бундан фарқли ўлароқ интегратив алоқадорлик асосида ташкил этилган ўқув предмети ёки интеграциялаб ўрганилаётган предмет, ҳодиса ёки жараёнларни яхлит тизим шаклида ҳар томонлама алоқадорлик ва муносабатлар нуқтаи назаридан талқин этишни талаб этади¹⁷.

¹⁷ Patricia L. Smith, Tillman J. Ragan Instructional Design. 3rd Edition. Wiley Jossey – Bass Education. 2007.P.129

Бу ўз навбатида ҳозирги ва истикбол талабларига жавоб берадиган, мустақил фикр юритувчи ва ижодий фаолият кўрсатувчи, малакали мутахассис шахсини шакллантиришга имкон беради. Чунки у таҳсил олувчилардан фақатгина таҳлил қилиш ва синтезлаш операцияларини талаб қилиш билан чегараланиб қолмасдан, балки мавҳумлаштириш, алгоритмлаштириш, туркумлаш, шартли белгилар ёрдамида ифодалаш, сабаб оқибатли алоқадорликни аниқлаш, таҳлил этиш, синтезлаш, тизимлаштириш, моделлаштириш каби юксак даражали тафаккурлаш операцияларини талаб этади. Бу операциялар ўрганилаётган объектни барча муҳим жиҳат ва хусусиятларини ажратиб олиб (табақалаштириб), моҳияти ва мазмунини англаб етиш ва уларни умумлаштириш орқали амалга оширилади. Демак, интеграция ҳар доим ҳам унинг иккинчи томони бўлган табақалаштириш (дифференциация)га таянган ҳолда ривожланиб боради ёки аксинча.

Интеграция масаласини педагог олимлар ва амалиётчилар қуйидаги йўналишларда тадқиқ этишни тавсия этадилар:

а) ўқув предметлари ва фанлар туркуми доирасидаги мазмунни интеграциялаб ўрганиш;

б) турли ўқув предметларидан таҳсил берувчи шахсларнинг фаолиятларини интеграциялаш;

в) таълим-тарбия ишини ташкил этиш шаклларини интеграциялаш ва шу кабилар¹⁸.

Бу йўналишларнинг ҳар бирининг аниқ ўз мақсади бўлиб, уни амалга ошириш учун мос шакл, метод, восита ва шарт-шароитларни талаб этади. Амалиётда улардан уйғун ҳолда фойдаланилгандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкинлигини ҳам шу ўринда эслатиб ўтиш лозим.

Педагогика фанида XX асрнинг 80- йилларидан бошлаб интеграция, "ўзаро алоқадорлик", "ўзаро таъсир", "синтез" каби тушунчалар қўлланилган илмий ишлар пайдо бўлиб, таълим-тарбия ишида интеграция муаммосининг долзарблиги сезила бошланган. Ҳозирги пайтга келиб таълим-тарбия ишига

¹⁸ Patricia L. Smith, Tillman J. Ragan Instructional Design. 3rd Edition. Wiley Jossey – Bass Education. 2007.P.133

интегратив ёндашув ғояси хусусий фанлар доирасида чегараланиб қолмасдан, умумпедагогик аҳамиятга эга масалага айланди.

Интеграция (лот. *Integration* – тиклаш, тўлдириш, бирлаштириш. *Integer* – яхлит) синтезлаб бир бутун қилиб бирлаштирмақ, мантиқий яхлит ҳолга келтирмақ маъносида тушунилади. Таълим мазмунини интеграциялаш деганда ўзаро узвий алоқадор, бир-бирини тақозо этадиган, кенгайтирадиган, чуқурлаштирадиган ўқув предметлари мазмунини синтезлаш, яъни мантиқий бирлаштириб бир бутун (яхлит) ҳолга келтиришни тушунамиз. Интеграция (муҳассамлаштириш) ва дифференциация (табақалаштириш) бир-биридан ажралган ҳолда мавжуд бўлмайдими, бири иккинчисидан келиб ҳам чиқмайдими, балки улар ҳар доим бир вақтни ўзида ўрганилаётган объектнинг икки томони сифатида намоён булади. Илмий билишда улардан бири вақтинчалик маълум устунликка эга бўлиши ҳам мумкин. Масалани икки томонини фан-техника тараққиёти натижасида қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришида турли касбларнинг пайдо бўлиши, яъни табақаланишини, механизация, автоматизация ва яна қўшма касблар ёки кенг ихтисосли мутахассисларнинг диалектик ривожланиши эканлигини кўрсатиш мумкин.

Интеграциялаштириш жараёнлари ҳозирги замон илмий билимларининг ўзаро таъсиридан фарқли ўлароқ қуйидаги йўналишларда кечиши мумкин:

- алоҳида олинган фан доирасида ички илмий ривожланиш сифатида;
- фанлараро ўзаро алоқадорлик доирасида, яъни бир ёки бир неча соҳалар доирасида;
- махсус яхлит илмий билимлар доирасида кабилар¹⁹.

Юқорида кўрсатиб ўтилган йўналишлар уйғунлигини интегратив ёндошув сифатида тасаввур этиш мумкин. Икки ва ундан ортиқ нисбатан мустақил қисмларда кечаётган жараёнларни бирлаштириш - интеграциялаштиришнинг натижаси бўлиши мумкин.

¹⁹ J. Michael Spector: *Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology)*, 2nd Edition. Routledge, 2016.P.134

Яхлит тизимни тузишда интеграцияланувчи алоқадорлик муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни ички илмий алоқадорлик ҳам деб аталади.

Тизимлаштиришдан кўзланган асосий мақсад ички илмий алоқадорликни тартибга келтириш йўли билан яхлитликни юзага келтиришдан иборатдир. Бу жараёнда ҳосил бўладиган яхлитлик янги сифат кўрсаткичларига эга бўлади. Интеграциялаштиришнинг моҳияти, назарий синтез воситаси сифатида янги даражадаги билиш натижаларига эришишдир. Мутахассисликка оид фанларни интеграциялаб ўрганиш қуйидаги масалаларни ҳал этишга қаратилган:

- мутахассисликка оид фанларни интеграциялаб ўрганишнинг моҳияти, мазмуни ва уни амалга ошириш шарт-шароитлари ва воситаларини ўрганиш;
- турли фанлар мазмунини интеграциялаштиришнинг илмий-назарий ва педагогик-услубий асослари билан танишиш;
- таҳсил олувчиларнинг ўқув-билиш фаоллиги, мустақиллиги ва билимлар даражасини интегратив оширишда билимларнинг долзарблигини исботлаш;
- ижтимоий-иқтисодий, ташкилий, руҳий-педагогик, техник-технологик билимларни синтезлаш талаблари, имкониятларини аниқлаш²⁰.

Кўп ҳолларда таълим-тарбия ишида интегратив, тизимли ва мажмуавий ёндошувлар синоним сифатида талқин этилади. Бу тушунчаларнинг умумий томонларини ўрганилаётган объектларнинг турли қирра, томон ва хусусиятлари ташкил этади. Лекин улар бир-биридан моҳиятига кўра ҳам фарқланади.

Таълим-тарбия жараёнида интегратив ёндошувни амалга ошириш тизим ёки мавжуд шаклдаги яхлит объектнинг ички ва ташқи алоқалари, уни ташкил этиш ва бошқариш қонуниятларини билган ҳолда олиб борилиши мумкин. Кичик мутахассисларни тайёрлашда интегратив ёндошув мутахассисликка оид билим, иш-ҳаракат усуллари ва шахсий сафат ҳамда фазилатларни яхлитлигини таъминлаш учун қўлланилади.

²⁰ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.136

Интегратив ёндашув мазмунан туташ, алоқадор, мантиқий бир-бирини такозо этувчи ва бир-бирига сингиб чуқурлаштирувчи ва кенгайтирувчи ўқув фанларини интеграциялаш учун қўлланилиб, яхлит мантиқий мукамал билим, иш-ҳаракат усуллари ва шахсий сифатларни таркиб топтиришни кўзда тутди. "Педагогика" ўқув предмети интегратив фан сифатида қуйидаги масалалар ўз ечимини қандай топганлигига боғлиқ. Ҳолда унинг самарадорлиги аниқланади:

1. Интегратив ўқув предмети таркибига кирувчи ҳар бир ўқув предметининг қандай вазифа ечимини таъминлашдаги роли;

2. Нисбатан тор доирадаги ўқув предметларининг дидактик вазифаларини интеграциялаш жараёнида тўлиқ саклаб қолган ҳолда умумий мақсадга бўйсундирилиши;

3. Интегратив ўқув предметини ўрганиш методикаси, шакли, методлари, воситалари ва шарт-шароитларини мажмуавий ишлаб чиқиш²¹.

Юқорида кўрсатилган фикрларга хотима бериб айтганда тизимли, мажмуавий ва интегратив ёндашувларнинг умумийлик жиҳатлари мавжуд бўлиб, ўзига хос тафовутларга ҳам эгадир. Умуман олганда интегратив ёндошувга тизимли ва мажмуавий ёндошувларнинг натижаси сифатида қараш мумкин.

Интеграция муаммосини дидактик жиҳатдан тадқиқ этилиши – уни таълим принципи сифатида талқин этилишини талаб этади. Методик нуқтаи назардан олиб қараганда интеграция таълим-тарбия жараёнини такомиллаштирувчи ва кўзланган натижани кафолатловчи шарт-шароит ва усул деб тадқиқ этилишидир.

Интегратив ёндошув илмийлик, касбий йўналганлик, политехнизм, узвийлик, мунтазамлик, тизимлилик, кўрсатмалилик, тушунарлилик, табақалаштириш каби дидактик принциплар билан алоқадорлик ҳамда уйғунликда амалга оширилади. Ўз навбатида интегратив ёндошув ҳам ҳеч

²¹ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.137

качон бошқа дидактик принципларга ўхшаб ўқитувчига бирор тайёр рецепт бермайди, аммо ундан фойдаланилган ҳолда дидактик ва методик масалалар ечимини аниқлайди.

Ўқув материали мазмунини интеграциялаш дидактик жараён сифатида кўп қиррали, кўп ўлчовли, тизим шаклидаги тадқиқот объекти ҳисобланади. Уни таҳлил қилиш (ўрганиш) тизимли-тузилмавий ёндошувни талаб этади. Чунки унинг функцияси, таркиби, тузилиши ва шу каби муҳим хусусиятларини ўрганиш кўзда тутилади. Махсус фанларни интеграциялашда улардаги барча характерли хусусиятларни синтезлаш эмас, балки энг муҳим ва умумий ғоялар, муаммоларни синтезлаш кўзда тутилади.

Интеграциялаш алоҳида ўқув предметлари чегарасида амалга ошириладиган назарий синтез воситаси сифатида ва фанлараро синтез шаклида намоён бўлиб, бевосита умуммиллий билимларни таркиб топтиришни кўзда тутди. Интеграция – синтезнинг юқори даражаси ҳисобланади. Билиш жараёнида, таҳлил қисмларга ажратиш, синтез эса уларни бирлаштириш (умумлаштириш) сифатида намоён бўлади²².

Мамлакатимизда амалга оширилаётган янги ўқув режалари ва дастурларига ўтиш даврида жамият ва атроф-муҳит ўртасидаги алоқаларни уйғунлаштириш, атроф-муҳитга жиддий муносабатни ўрнатиш ва шаклланиш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Гегель фалсафадаги услубни мазмун харакатининг шакли сифатида кўрсатади. Таълим жараёнида турли ҳил тизимлар орқали ўқитувчи ва у билан бирга ўқувчилар ўз билим, қобилият ва кўникмаларини дедукция, индукция, синтез, умумлаштириш, аниқлаштириш, таққослаш шаклида ифодалашади.

Барча мантиқий жараёнлар услубнинг мазмун билан узвий боғланган ички томонини ташкил қилади. Бошланғич синфларда ўқув жараёни фойдаланилаётган усул, услуб ва шаклларининг турли - туманлиги билан ажралиб туради.

²² Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.82

Маълумки, атроф-муҳитга жиддий муносабатлар пойдевори бошланғич синфларда ўргатилади. Шунинг учун таълимнинг натижаси мактаб таълимнинг 1-босқичига боғлиқ. Янги психологик-педагогик тадқиқотлар кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг билиш фаолияти чекланганлиги ҳақида илгариги тушунчани кўриб чиқишга имкон беради. Бу бошланғич таълимнинг барча таркибий қисмларини ўзгартириш ва янгилашга асос яратади. Бошланғич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларига жавоб берадиган ва дарс талабларига мос келадиган мақсадни аниқлаш бундай янгиланишнинг асосий масаласидир.

Бир қатор ишлар бошланғич таълимдаги фанлараро ва фанлар ичидаги алоқаларга бағишланган. Бу муаммолар ўқув фанларини интеграциялашга ўтишнинг яқин ривожланиш соҳасидир. Бошланғич мактаб фанлари интеграцион алоқаларининг моҳияти ҳақида олимлар орасида қарама-қаршилиқлар кўп.

Интеграция атама ва услубий нуқтаи назардан ҳодиса сифатида нима эканлигини кўриб чиқайлик.

Интеграция лотинча *integration* тиклаш, тўлдириш, *integer* – бутун сўзидан келиб чиққан. Бу борада икки тушунчага эгамиз:

1. Тизим, организмнинг алоҳида табақалаштирилган қисм ва вазифаларнинг боғлиқлик ҳолатини билдирувчи тушунча ва шу ҳолатга олиб борувчи жараён.
2. Табақалаштириш жараёнлари билан бирга амалга оширилаётган фанларни яқинлаштириш жараёни.

Интегратив ёндашиш турли даражадаги тизимли алоқаларнинг объектив яхлитлигини акс эттиради. (табиат-жамият-инсон). У тизим элементларининг яхлитлик ва уюшқоқлик даражасини оширишга олиб келади. Интеграциялаш мобайнида бир-бирига боғлиқлик ҳажми ошади ва тартибга тушади, шу тизим қисмларининг ишлаши ва ўрганиш объектининг яхлитлиги тартибга солинади. Замонавий дидактика ва методикада таъкидланишича, ўқувчиларни ўқитиш, ривожланиши ва тарбиясининг муваффақиятлари уларда дунё бирлиги ҳақида

тушунчани шаклланганлигини, ўз фаолиятларини умумий табиат қонунлари асосида йўлга солиш заруриятини тушунишлари, табиатшунослик курсида фанлараро ва фанлар ичидаги алоқаларни еча олишлари билан боғлиқ. Таълимдаги интеграция ўқув фанлари мазмунини конструкциялашга тизимли ёндошиш орқали кўриб чиқилади.

Интеграциянинг турли даражалари ажратилади: бошланғич - табиат ҳақидаги элементар билимларни бирлаштириш; оралиқ - фанлар бўлимларини бўлиш интеграцияси; якуний - табиатшуносликни ўрганиш билан боғлиқ бўлган таълимнинг охиригача босқичи интеграцияси.²³

Шу билан бирга, табиий-илмий таълимни тўлиқроқ ва кенгроқ интеграциялаш имконияти ҳам инкор этилмайди. Табиат ёки предмет ҳақидаги энг оддий билимларни ҳосил қилувчи боғлиқликнинг энг соддаси маълум бир жой ёки тушунча билан чегараланган локал тасаввурдир. Бу боғлиқлик бошқа билимларга нисбатан ажралган, шунинг учун энг оддий ақлий фаолиятни таъминлайди. Бу кичик мактаб ёшига хос. Бирор бир тизимга тегишли бўлган тасаввурлар энг содда тизимли тасаввурлардир. Улар бирор бир мавзу, предмет ёки ҳодисани ўрганиши асосида ҳосил бўлади. Бирор бир предметни билиш, янги далил ва тушунчаларнинг танланиши уларни бир билимлар билан таққосланиши орқала амалга оширилади. Билимларнинг энг оддий умумлаштириши содир бўлади, лекин олинган билим ҳамма унга яқин бўлган билимлар билан боғланса айни муддао бўлар эди.

Бунда ўқувчиларнинг таҳлил қилиш ва умумлаштириш фаолиятлари вужудга келади. Тизим ичидаги тасаввурлар ўқувчиларнинг бутун бир фанлар тизимини билишини таъминлайди (физикавий, кимёвий, биологик, билимлар тизими), ўрганилаётган фан доирасида билимлардан кенг фойдаланиш кузатилади. Тизим ичидаги тасаввурлар, вақт, муҳит, сон боғланишларини акс эттиради. Предметлараро тасаввурлар ақлий фаолиятнинг энг юқори поғонаси ҳисобланади. Улар билимларнинг турли тизимларини бирлаштиради, ҳодиса

²³ Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.86

ёки жараённинг хилма-хиллигини билиш имкониятини беради. Шу билимлар асосида умумий тушунчалар келиб чиқади. Тизимлараро тасаввурларнинг шаклланиши, уларни билимлардан фойдаланишга, уларни бир-бирига бўйсундиришга, билимлар чегарасидаги бўшлиқларни чегаралашга имкон беради. Баён қилинган психологик далиллар ёрдамида бошланғич, тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактаб таълимини интеграциялашнинг асосий хусусиятларини аниқлаш мумкин. С.П.Баранов, Л.Р.Болотин, В.А.Сластениннинг “Педагогика” китобида дарсларда қўлланадиган фанлараро боғланиш кўрсатилади, лекин интеграциялашган таълим муаммолари акс этмаган. Олимлар фикрларидан шундай хулосага келиш мумкинки, интеграция – дифференция жараёнлари билан биргаликда фанларни яқинлаштириш ва боғлаш жараёни бўлиб, янги, бутун, яхлит бўлимлар яратишга ёрдам берувчи, фанлараро алоқаларни амалга оширувчи юқори кўринишдир.

Ўқув предметлари орасида интеграция предметлар тизимини инкор этмайди ва интеграция тизимини такомиллаштириш, камчиликларни бартараф этиш йўли бўлиб, предметлар орасидаги алоқалар ва боғлиқликларни чуқурлаштиришга қаратилган бундай ёндашув – дифференция ва интеграция орасидаги муносабатларни тушунишга таянади.

Педагогиканинг мақсади бир ҳил мақсад вазифаларга эга бўлган турли фанларнинг элемент ва қисмларини бир бутунга бирлаштиришга йўналтирилган интеграцияни амалга оширишда ўқитувчиларга ёрдам беришдир. Кўп йиллик кузатишлар шуни кўрсатадики, бошланғич синф ўқувчилари, кейинчалик эса битирувчилар у ёки бу фанларни ўрганиб, бошқа фанларни ўрганишга қийналади, уларда мустақил фикрлаш, олинган билимларга ўхшаш ёки янги вазиятларга кўчира билиш кўникмалари етишмайди²⁴.

Буларнинг ҳаммаси дарс жараёнида турли фанлар бўйича машғулотларнинг ўзаро келишмовчилиги туфайли содир бўлмоқда. Бу

²⁴ Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.92

ҳолатда интеграция бир предмет бўйича билимларни иккинчисига кўчириш ва фаолиятнинг алмашилиши эмас, балки замонавий фанлар интеграцияси йўналишларини акс эттирувчи янги дидактик эквивалентларни яратиш жараёнидир. Қатор олимлар мактаб таълимини интеграциялашнинг муҳимлигига эътибор қаратса, баъзилари интеграция дарсни самарали ташкил қилиш воситаси, предметлар алоқаларини янги поғоналарга кўтариш шакли, деб ҳисоблайди.

Демак, интеграция - ўқувчининг турли фанлар бўйича кузатишлари ва ҳулосаларини тасдиқлаб ёки чуқурлаштириб берувчи янги далилларни топиб бериш манбаидир. Улар фаолиятнинг турли шакллари алашиб туриши орқали ўқувчиларнинг чарчаши ва асабийлашишини олдини олади.

Дифференциал таълим. Ривожланган мамлакатларда оммавий ўрта мактабларнинг яратилиши таълим-тарбия дифференцияси муаммосини янада кескинлаштирди. Бундай ҳолат умумий таълим диверсификациясининг сифат даражаси бошқача тизим заруратини келтириб чиқарди. Ўқувчиларнинг иқтидори, қизиқиши, ўзлаштиришига кўра дифференциал тайёргарликни кучайтириш ва мураккаблаштириш - замонавий мактабнинг глобал йўналишига айланди²⁵.

Дифференциянинг асосий шакллари - ўқув муассасаларини турли типларга бўлиш, бир мактаб ичида поток ва профилларга, синфда гуруҳларга ажратиш назарда тутилади. Дифференциал таълим муаммоси бир хил ҳал бўлмайди ва қарама-қаршилиқларга эга. Ижтимоий томондан дифференция ижтимоий танлов усулига айланади. Пулли таълим ва имтиҳонлар тизими бунда танлов воситаси бўлиб ҳисобланади. Одатда табақаланиш (дифференция) бошланғич мактабни битиргандан кейин бошланади. У турли типдаги таълим муассасаларида амалга оширилади. Масалан: Англияда грамматик ва замонавий мактабларда, Германияда реал билим юрти, гимназия ва асосий мактабларда, Францияда технологик, касбий ва умумтаълим

²⁵ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.155

лицейларда, Россияда оддий ўрта мактаб, лицей, коллеж, гимназияда ва б. Бу ўқув муассасаларида дифференциянинг асосий ўзига хос белгиси дастурлардир. Бир ўқув муассасаси доирасида дифференция кенг ёйилган. Масалан, АҚШ ва Япония катта ўрта мактабларида 2 типдаги умумтаълим ва махсус дастурлар мавжуд. Улар турли қирраларда ўқувчиларнинг турли гуруҳларини ўрганишади. Германияда гимназия таълимнинг 6 профилини таклиф этади, асосий мактаб эса дифференцияни ККАМ тизими асосида амалга оширади. Унга кўра таълим дастурнинг қуйидаги вариантларига кўра ташкил қилинади: касбий курс(К), кенгайтирилган курс (К), асосий курс (А), мослаштирилган курс (М).

Тўлиқсиз ўрта мактаб дифференция воситаси ҳисобланади. 1930 йил АҚШда, 1950 йил Японияда, 1970-1980 йиллар Ғарбий Европада, 1990 йил Россияда дифференциал таълим амалга ошириладиган ўқув муассасалари пайдо бўла бошлади. Бу ерда гап АҚШ ва Япониядаги кичик ўрта мактаб, Буюк Британиядаги бирлашган мактаб, Германиядаги ягона коллеж, Россиядаги 6 йиллик ўрта таълим мактаби ҳақида кетяпти. Бу каби таълим муассасаларида 11-12 ёшдан 15-16 ёшгача бўлган ўқувчилар ўқитилади.

Бу ўқув муассасаларда табақаланишнинг педагогик асоратлари ижобий. Табиий мақсадга йўналтирилган характерга эга, турли гуруҳ ўқувчилари имкониятлари ҳисобга олинади. Умумий дастур ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасини оширишга мўлжалланган. Масалан, Франциядаги илк ягона коллежларда яхши ўзлаштирувчилар фоизи шу ёшдаги параллел таълим муассасаларида яхши ўзлаштирувчилар сонидан юқори чиқди. АҚШ ва Япония кичик ўрта мактабларида тўлиқсиз ўрта таълим берилади. Мазкур дастур қатор афзалликларга эга. Танлов фанлар таълимни давом эттириш ёки меҳнат фаолиятини бошлашни назарда тутди²⁶.

1950 йил охирида ДЖ.Конант бошчилигидаги педагоглар гуруҳи умумқамраб олувчи мактаб моделини таклиф этди. Бу модель бўйича

²⁶ Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.P.114

умумтаълим ўқув муассасасида ижтимоий даража, қобилият, қизиқишидан қатъий назар барча болалар ўқишади, лекин турли-туман таълим дастурлари амалга оширилади. Конант тавсиялари АҚШдаги кичик ўрта мактабларда дифференциал таълимни жорий қилишда фойдаланилди. Буюк Британияда бирлашган мактаблар кичик грамматик синфлар ва замонавий мактабларни ўз ичига олади. Илк 3 йилликда ўқувчилар замонавий мактаб дастури бўйича шуғулланадилар, кейин ёки шу дастурни давом эттиради, ёки грамматик мактаб дастури бўйича ўқишади. Бирлашган мактабларда ёшига кўра 90% ўсмирлар шуғулланадилар.

Германияда умумий мактабларда ёшига кўра 5% ўқувчилар тахсил олишади. Умумий мактабнинг кооператив ва интеграл типлари юзага келди. Кооператив мактаблар асосий, реал мактаб ва гимназияларни бирлаштиради. 9-синфдан кейин ўқувчилар асосий мактабдаги каби диплом оладилар, 10-синфдан кейин эса диплом реал мактаб ва гимназиянинг ўрта босқичига тенг келади. Кооператив мактабларда машғуллотлар мажбурий ва электив дастур биргалигида амалга оширилади.

Францияда ягона коллежларда гуруҳ бўйича таълим доимий ташкил этилади. Турли типдаги гуруҳлар тузилади: гомоген гуруҳлар – тайёргарлик даражаси бир хил, ярим гомоген гуруҳлар – тайёргарлик даражаси яқин, гетероген – тайёргарлик даражаси ҳар хил. Гуруҳларга ўқитувчилар, психологлар, йўналишлари бўйича маслаҳатчилар тавсиясига кўра бўлинади. Гуруҳлар мактаб дастури вариантларини ўзлаштирадилар. Иккита битирувчи синфда кучли ва кучсиз босқичли гуруҳлар юзага келади. Бу икки хил гуруҳни битирган коллеж ўқувчиларига таълимнинг кейинги типлари тавсия этилади.

Япония мактабларида гуруҳли таълим яхши мавқега эга, уни мусобақа тарзида ташкил этишади. Синфдаги гуруҳчалар ким кўп инглиз тилидаги сўзлар, иероглиф ва шеър ёд олиш бўйича беллашадилар. Баҳо бутун гуруҳга қўйилади. Япон педагоглари гуруҳли таълимга ҳар хил нуқтаи назар билан қарашади. Гуруҳли таълим педагогик жиҳатдан тўғри, лекин гуруҳларда шуғулланувчи болалар ва ўсмирлар дунёқарашини торайтириш хавфи бор, деб

хисоблашади. Масалан, гуруҳни кучлилар ва заифлар гуруҳига бўлганда 2та ҳолат юзага келади: ёки кучлиларга, ёки кучсизларга эътибор қаратилади, бу ҳар иккала гуруҳга ҳам зарар.

Масофавий таълим. Ҳозирда дунё шунчалик тез ривожланмоқдаки, бугунги янгилик эртага эскириб қоляпти. Шунинг учун, маълумотларни ўз вақтида олиш мақсадида, одамзот инфор­мацион технологияларни яратди. Компьютер – бу оддий ва қулай тарзда маълумотларга етиш воситасидир. Маълумотлар билан ишлаётган шахс, маълумотларнинг қаерда жойлашишидан қатъи назар, хоҳ у шаҳарда, хоҳ жаҳоннинг бошқа нуқтаси бўлсин, уни олиш имкониятига эга бўлиши керак²⁷.

Ҳозирда шу ва шунга ўхшаш бошқа муаммолар компьютерлар ёрдамида бартараф қилинмоқда. Компьютерлар инсон ҳаётининг барча жабҳаларига жадаллик билан кириб борапти ва жаҳонда уларнинг сони ва қўлланилиш доираси кенгайгандан кенгаймоқда. Бу эса компьютерларнинг кундан-кунга янада ривожланишини таъминляпти.

Буларнинг ҳаммаси таълим тизими­га ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Ҳозирда пухта билимга эга бўлиш учун инфор­мацион технологияларни ҳам ўзгартириш зарурия­ти туғилмоқда, чунки таълим тизими ҳар доим замон талабларига мос келиши керак. Ҳозирги замон талаби эса янги ўқув муҳити, яъни янги инфор­мацион технологиялар ёрдамида ихтиёрий жойда туриб билим олиш, ихтиёрий ўқув юртлари билан алоқа қилиш ва жаҳоннинг ихтиёрий нуқтасидаги маълумотларни олишдир. Бунда бизга интернет тизими ёрдам бериши мумкин. Интернет тизими орқали таълим тизими ташкил қилинган мактаблар, коллежлар ва ўқув юртлари ҳозирги кунда ривожланиб бораётган "виртуал ўқув юртлари"га бирлашаётганини кузатиш мумкин. Бу эса ўқув муассасалари орасидаги масофани қисқартиради ва маълумотлар алмашинувини максимал даражада таъминлайди.

²⁷ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016. P.96

Таълимга янги технологияларнинг кириб келиши – ахборотни узатиш ва қайта ишлашнинг электрон воситаларига асосланган янги таълим технологияларининг ва ўқитиш шакллариининг пайдо бўлишига олиб келади. Масофавий ўқитишда ўргатувчи, синовчи ва алоқа воситалари каби техник восита ва технологиялар қўлланилади. Ўргатувчи воситаларга изоҳли луғатлар, қидирув воситалари, электрон ўқув қўлланмалар, маърузаларнинг видеокурси ва бошқалар киради. Синов воситаларига тест саволлари, ўз-ўзини текшириш воситалари мансуб. Алоқа воситалари булар – форумлар, почта, аудио ва видеокассеталардир.

Масофавий таълимда ўқитувчи функциясини ўргатувчи ва синовчи воситалар (тўла автоматлаштирилган, тугал дастурий маҳсулотлар) бажаради, шунингдек, ўқитишнинг автоматлаштирилган муҳитини ташкил этувчи видео ва электрон нашр этилган услубий материал бажаради.

Электрон дарсликнинг имкониятларини мультипликация ва видеотехниканинг замонавий воситаларини қўллаган ҳолда кенгайтириш мумкин. Булар ўқув курси бўйича видеомаърузалар, ишлаб чиқариш жараёнларининг намоиши, машҳур олимларнинг чиқишлари ва бошқалар бўлиши мумкин.

Замонавий компьютерга мўлжалланган дидактик дастурлар (электрон дарслик, компьютер топшириқномалари, мултимедияли электрон дарсликлар ва ҳ.) ўқитишнинг мултимедияли воситалари сирасига киради. Мултимедия дидактик материал узатишни юқори даражада қулай ва кўрғазмали бўлишини таъминлайди, бу, ўз навбатида, талабаларда ўрганишга қизиқишни ортттиради.

Яқин вақтларгача масофавий таълим, сиртқи таълим, очик таълим ва ҳоказолар каби тушунчалар деярли бир-биридан ажратилмас эди. Бироқ ҳозирги вақтга келиб, масофавий таълим ўз аҳамияти ва зарурлигини исботлади. Бироқ ҳозиргача, – бу таълим шаклими ёки технологиями деган саволлар долзарблигича қолмоқда. Чунки, бу саволнинг тушунчасидан масофавий таълимнинг стратегияси, амалга ошириш тактикаси ҳамда ўқитувчиларни масофавий таълимда ишлашга тайёргарлигига боғлиқ бўлади.

Ҳозирги вақтда масофавий таълимнинг тадқиқотчи ва амалиётчилари томонидан унга қуйидагича асосий таъриф бериб келинмоқда:

Масофавий таълим - бу ўқув материалнинг етказиб берилишида, мустақил ўрганишида, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида мулоқот алмашинувида қўлланиладиган, анъанавий ва янги ахборот технологияларни ҳамда уларнинг техник воситаларини кенг қамровда ишлатилишидаги таълимнинг синтетик, интеграл, ижтимоий шаклидир²⁸.

Масофавий таълим кундузги таълим мазмунидаги каби мос равишда ўша мақсадлар билан қурилади (агар у таълимга мос келувчи дастур бўйича қурилса), лекин, материални етказиш шакли, ўқитувчи ва ўқувчилар, шунингдек, ўқувчиларнинг ўзаро ўртасидаги таъсир этиш шакли бошқача бўлади. Масофавий таълимнинг асосий базавий дидактик принциплари бошқа таълим турлари каbidир, лекин масофавий таълимнинг ташкилий принциплари бошқачадир, улар масофавий таълим учун хосдир, чунки шакл хусусиятлари, интернетнинг ахборот воситаси имкониятлари, унинг хизматлари (чатлар, форумлар, электрон почта, видеоконференция) билан ифодаланган. Масофавий таълимнинг ўзига хос хусусиятлари сифатида модуллилик, ўқитувчи ролини ўзлаштириш, ўқув жараёни субъектларининг масофа билан ажратилганлиги, таълимнинг виртуал кооперативлиги, ўқитувчи томонидан юритиладиган назорат устидан ўз назоратини ўрнатиш, замонавий махсус таълим технологиялари ва воситаларининг ишлатилишини келтиришимиз мумкин.

Масофавий таълим ишлатилишининг асосий соҳаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- маълум соҳалар бўйича педагогик кадрлар малакасини ошириш;
- имтиҳонларни эксперт усулида топширишда алоҳида ўқув фанлари бўйича мактаб ўқувчиларини тайёрлаш;

²⁸ J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.P.96

- маълум йўналишдаги ўқув муассасаларига ўқишга кириш учун мактаб ўқувчиларини тайёрлаш;
- мактаб ўқувчиларининг йўналишлар бўйича таълим олишларини ташкил этиш;
- қизиқиш бўйича қўшимча таълим олиш;
- кадрларни касбга қайта тайёрлаш;
- касбий тайёргарлик.

Масофавий таълим билан кундузги ва сиртқи таълим шакллари таққослаб, шуни хулоса қилиш мумкинки, масофавий таълимни, персонал компьютерлар, видео ва аудио техника, космик ва оптик толали техниканинг ишлатилишига асосланган таълимни ахборот технологиялари билан таъминланган сиртқи ва кундузги таълим ривожланишининг янги босқичи сифатида кўриш мумкин. Масофавий таълим сиртқи таълим шаклидан шуниси билан фарқ қиладики, унда материалнинг моҳиятли қисми мустақил ўзлаштирилмасдан, ўқитувчи билан доимий мулоқотда амалга оширилади (телефон ва интернет, маъруза ва семинарларда онлайн режимидаги консультациялар). Шунингдек, масофавий таълимнинг сиртқи таълим шаклидан асосий фарқлари сифатида қуйидагиларни киритиш мумкин: – телекоммуникация воситалари ёрдамида ўқитувчи билан доимий мулоқот, вужудга келадиган саволлар бўйича у билан оператив тарзда мулоқот қилиш имконияти.

Ривожланган давлатларда янги типдаги ўқув юртлари мавжуд. Бундай ўқув юртлари “очик”, “масофали” университет, “электрон”, “виртуал” коллежлар деб номлана бошланди. Улар ўзига хос ташкилий структурага эга бўлиб ўзига мос педагогик усул, иқтисодий механизмлардан фойдаланилади.

Жаҳон таълим тажрибасида дифференциал ва интеграцион таълим масалалари, хусусан жаҳон таълим тараққиётининг асосий йўналишлари, дифференциал ва интеграцион таълим мазмун моҳияти педагогик муаммо сифатида ўрганилиб, қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Интеграция (лот. *Integeration* – тиклаш, тўлдириш, бирлаштириш. *Integer* – яхлит) синтезлаб бир бутун қилиб бирлаштирмак, мантиқий яхлит ҳолга келтирмак маъносида тушунилади. Таълим мазмунини интеграциялаш деганда ўзаро узвий алоқадор, бир-бирини тақозо этадиган, кенгайтирадиган, чуқурлаштирадиган ўқув предметлари мазмунини синтезлаш, яъни мантиқий бирлаштириб бир бутун (яхлит) ҳолга келтиришни тушунаимиз.

2. Генетик жиҳатдан интеграция – узвийлик, предметлараро алоқадорлик, ўзаро алоқадорлик ва ниҳоят ўзаро бир-бирини тўлдирувчи, кенгайтирувчи ҳамда чуқурлаштирувчи ўқув предметлари мазмунини энг камида таълим стандартлари даражасида синтезлаб, мантиқан тугалланган мазмун шакли ва олий даражасидир. Интегротив алоқадорлик асосида ташкил этилган ўқув предмети ёки интеграциялаб ўрганилаётган предмет, ходиса ёки жараёнларни яхлит тизим шаклида ҳар томонлама алоқадорлик ва муносабатлар нуқтаи назаридан талқин этишни талаб этади. Бу ўз навбатида ҳозирги ва истиқбол талабларига жавоб берадиган мустақил фикр юритувчи ва ижодий фаолият кўрсатувчи кенг ихтисосли малакали мутахассис шахсини шакллантиришга имкон беради.

3. Интеграцион таълим таҳсил олувчилардан фақатгина таҳлил қилиш ва синтезлаш операцияларини талаб қилиш билан чегараланиб қолмасдан, балки мавҳумлаштириш, алгоритмлаштириш, туркумлаш, шартли белгилар ёрдамида ифодалаш, сабаб оқибатли алоқадорликни аниқлаш, таҳлил этиш, синтезлаш, тизимлаштириш, моделлаштириш каби юксак даражали тафаккурлаш операцияларини талаб этади. Бу операциялар ўрганилаётган объектни барча муҳим жиҳат ва хусусиятларини ажратиб олиб (табақалаштириб), моҳияти ва мазмунини англаб этиш ва уларни умумлаштириш орқали амалга оширилади. Демак, интеграция ҳар доим ҳам унинг иккинчи томони бўлган табақалаштириш (дифференциация)га таянган ҳолда ривожланиб боради ёки аксинча.

4. Интеграция ва дифференциация бир-биридан ажралган ҳолда мавжуд бўлмайди, бири иккинчисидан келиб ҳам чиқмайди, балки улар ҳар доим бир вақтни ўзида ўрганилаётган объектнинг икки томони сифатида намоён бўлади.
5. Интеграциялаштирилган ўқув дастурларининг муаллифлари барча ёндош ўқув курсларини ўзак предмет ва ғоя атрофига жипслаштиришга ҳаракат қилишади, бу ўқувчиларга ижодий тафаккур юргизишга ёрдам беради.
6. Ривожланган мамлакатлар ўқув дастурига интеграциялашган курсларни киритиш билан бир қаторда алоҳида фанлардан чуқурлаштирилган курсларни тавсия этмоқдалар. Масалан, Ғарбий Европа мамлакатларида 15 фоиз ўқувчилар физика фанини чуқурлаштириб ўрганадилар.
7. Босқичлик дифференция технологиясидан фойдаланишнинг асосий мақсади ҳар бир ўқувчини ўзининг имкониятлари ва қобилиятлари даражасида ўқитиш бўлиб, натижада ҳар бир таълим олувчи ўз иқтидорига кўра билим олиш ва шахсий салоҳиятини амалга ошириш (қўллаш олиш) имкониятига эга бўлади²⁹.

Тавсиялар:

1. Чет эл тажрибалари шуни кўрсатмоқдаки, таълим мазмунини қайта куриш ишида шошма-шошарликка йўл қўйиб бўлмайди. Фикримизча, бу соҳада самаралироқ йўл интеграция ва ихтисослаштиришга асосланган ўқув дастурларини яратишдир.
2. Педагогик жараёнда ўқувчиларга индивидуал ва дифференциал ёндашув шахс ривожланишида муҳим омил ҳисобланади, чунки айнан шундай ёндашув болалардаги иқтидор ва қобилиятни кўра билиш, шахс ривожланишига шароитлар яратишни назарда тутаяди.
3. Таълимнинг турли босқичли дифференцияси ўқув жараёнининг турли босқичларида кенг қўлланилиши лозим: бу янги материални ўрганиш, дифференцияланган уй вазифаси, дарсда билимлар ўлчови, ўтилган мавзунини

²⁹ Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.P.77

эгаллаганликни жорий текшириш, мустақил ва назорат ишлар, хатолар устида ишлаш, мустаҳкамлаш дарсларида амалга оширилиши керак.

4. Кўпинча дарсларда уй вазифаси сўралганда ўқувчилар билимидаги камчиликлар қидирилади. Аслида ютуқ, билим, малакалари аниқланиши керак, зеро уй вазифаси сўралганда асосий вазифа ўргатиш, ёрдам бериш ва кўллаб-қувватлашдир. Шу ўринда ўқувчилардан уй вазифасини сўрашда дифференциал таълим усулларидадан фойдаланиш зарур.

5. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини билиш, зарурат бўлса коррекцион самарага эришиш мақсадида дифференциал таълим амалга оширилиши керак, бу эса ўқитувчилардан ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятлари ва ўқиш имкониятларини (диққат, фикрлаш, хотира ва бошқаларнинг ривожланиш даражаси), аниқ фанлар бўйича билим, кўникма, малакалар даражасини ўрганишни талаб қилади.

6. Дифференциал таълим –ўқув жараёнини ўқувчилар гуруҳининг етакчи хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш бўлса, индивидуал таълим ҳар бир ўқувчининг қобилияти, иқтидорига қараб берилади. Демак, дифференциал таълимни самарали ташкил қилиш учун дастур, дарслик, дидактик материалларнинг янги вариантлари яратилиши лозим бўлади.

Назорат саволлари:

1. Дарс ва унинг хусусиятлари нималардан иборат?
2. Дарсни мустақил ўзлаштириш жараёни қандай?
3. Маъруза, ўқитувчи, талаба, маъруза матни ва кутубхона орасидаги муносабат хусусиятлар қандай?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.

2. Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.
3. Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.
4. Patricia L. Smith, Tillman J. Ragan Instructional Design. 3rd Edition. Wiley Jossey – Bass Education. 2007.
5. J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.

ACADEMIC FREEDOM

Academic freedom концепцияси Европада, шунингдек Америкада ҳам жуда муҳим. Бунга бағишланган бир неча конференциялар ҳам ташкил этилган. Мана шундай конференциялардан бири 2014 йилда Германиянинг Бонн университетида конференция ўтказилди. Унда мана шу академик эркинликнинг долзарб масалалари кўриб чиқилди. Ундаги муаммолар, таклифлар киритилди. Academic freedom- деганда сиз нимани тушунасиз? Academic freedom – икки хил бўлади. *Individual academic freedom- индивидуал академик эркинлик. Бунда ҳар университетнинг бўлим бошлиқлари, деканларнинг ҳуқуқлари...*

- *Institutional academic freedom- ҳар бир профессор ўқитувчининг фанига муносабатидаги эркинлик. Дастурлар, даврлар, ижодкорларни танлаш ва ҳоқозо...*
- Шу ерда Анна Олдфилднинг дастурини бераман.... Ва уни биз муҳокама қиламиз.... *who may teach? what may be taught? how it shall be taught, and who may be admitted to study."*
- Академик эркинлик талабаларга ҳам берилади....

SYLLABUS

- Syllabus- бирор бир лекциянинг курси, дастури, концепция, режа, жадвал Filologik fanlarni o'qitishda xorij universitetlarida qanday Syllabuslarga asoslanadi: 1. Филологик таълимда ўқитиш дастури фаннинг асосий концепцияси ҳисобланади. Нимани қандай ўқитиш керак. Тилнинг грамматик ва лексик шакллари ёки соф семантик ёки бўлмаса информационал шаклдаги мавзулар. Тил ўқитиш методининг қай даражада самарадорлиги қандай дастурнинг қабул қилинганлигига боғлиқ бўлади. Тил ўрганиш назарияси ҳам қандай турдаги силлибусларни танлашда муҳим аҳамият касб этади. Хорижа тажрибасида тил ўқитиш мақсадларидан келиб чиқиб турли хил шаклдаги силлибуслар мавжуд.

syllabuses

- **Synthetic syllabuses**- Different parts of language are taught separately and step by step. Synthetic refers to the learner's role: the learner's task is to re-synthesize the language that has been broken down into a large number of small pieces with the aim of making his / her task learning task easier.
- They synthetic syllabus relies on learners' assumed ability to learn a language in parts (e.g., structures, lexis, functions, and notions) which are independent of one another, and also to integrate, or synthesize, the pieces then the time comes to use them for communicative purposes.
- Lexical, structural, notional, and functional syllabuses are synthetic. So are most so-called topical and situation syllabuses, for examination of teaching materials shows that topics and situation have traditionally been used as vehicles for structural syllabuses.

syllabuses

- **Analytic syllabuses** - offer the learner target language samples which, while they may have been modified in other ways, have not been controlled for structure or lexis in the traditional manner. Users maintain that prior analysis of the total language system into a set of discrete pieces of language that is necessary precondition for the adoption of a synthetic approach is largely superfluous. Analytic approaches ... are organized in terms of the purposes for which people are learning language and the kinds of language performance that are necessary to meet those purposes.
- Analytic, that is, again refers not to what the syllabus designer does, but to the operations required of the learner. Willkins (1976) writes: "Since we are inviting the learner, directly or indirectly, to recognize the linguistic components of the language behavior s/he is acquiring, we're in effect basing our approach on the learner's analytic capabilities. Analytic syllabuses present the target language whole chunks at a time, without linguistic interference or control. They rely on learner's assumed ability to perceive regularities in the input and to induce rules....Procedural, process, and task syllabuses are all examples of the analytic syllabus types.

Ўқитиш методлари

- Ўқитиш методлари
- Theme-based teaching can be tightly planned in advance or it can be allowed to evolve on-line through dynamic teaching and learning, that changes direction in the light of task outcomes, developing and evolving with the emerging interests of children and teacher.
- Бир мавзу умумийлаштирилиб ҳар бир ўқитувчи шу мавзу юзасидан ўзининг фанидан келиб чиқиб дарс ўтади

Асосий нашрлар

• **КИТОБЛАР:**

- Мирзаева З. XX аср ўзбек адабиётининг Америкада ўрганилиши. - Тошкент: Фан, 2012. - 267 бет.

• **Маҳаллий нашрларда чоп этилган мақолалар:**

- Мирзаева З. Миллий эстетик идеал ва интеллектуал қаҳрамон талқинлари (Америка олимлари тадқиқотлари мисолида) // Ўзбек тили ва адабиёти, 2011, декабр, Б. 26-31.
- Мирзаева З. Атеизм эстетикасидаги антиколониализм: Фитрат асарлари мисолида. ФарДУ хабарлари, 2011 йил, декабр, Б. 14-18.
- Мирзаева З. Миллий эстетик идеал антиподи. “Илм сарчашмалари”, Урганч Давлат университети нашри, 2012 йил, март, Б. 15-20.

Асосий нашрлар

• **Маҳаллий нашрларда чоп этилган мақолалар**

- Мирзаева З. XX аср ўзбек адабиётидаги айрим рамзий образларга доир (Хориж олимлари тадқиқотлари мисолида) // Шарқ юлдузи, 2012, декабр, Б. 160-163.
- Мирзаева З. Ўзбек адабиётшунослигида хорижшунослик” муаммоларига бир назар. Ўзбекистон ёш тилшунослари ва адабиётшуносларининг анъанавий республика илмий анжумани материаллари Тошкент, 2012 йил, Б. 56-59.
- Мирзаева З. Мирзаева З. Шоирнинг маънавий жасорати // Ўзбек адабиёти масалалари. - Тошкент, 2013. - Б. 45-61.
- Мирзаева З. Абдурауф Фитрат фаолиятининг хорижда ўрганилишига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013, № 2. - Б. 42-46.

Асосий нашрлар

• Маҳаллий нашрларда чоп этилган мақолалар

- Мирзаева З. Берлин кутубхонасидаги янги манба. “Китоб дунёси” газетаси, 2013, май.
- Мирзаева З. Поэт, стремящийся к свободе// Преподавание языка и литературы, 2013, сентябрь, Стр.30-32.
- Мирзаева З. Бир туш кўрдим, тушимда...// Ёшлик, 2013, сентябрь, Б. 17-21.
- Мирзаева З. Жабрдийда ёзувчилар ижодининг ўзбек мухожирлари томонидан ўрганилиши. “Қатағон қилинган ўзбек ёзувчилари адабий меросининг миллий истиқлол ғояси тарғиботидаги ўрни ва аҳамияти” мавзuidaги республика илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 2013.

Асосий нашрлар

Хорижда чоп этилган мақолалар

1. Mirzaeva Z. Representations of Europeans in Twentieth-Century Uzbek Literature // Foreign Language Review. – Seoul (Korea). 2012. March. - P. 67-107.
2. Mirzaeva Z. “Merhabalar Efendim Burasi Istanbul” “Dunya Edebiyatinda Istanbul ” uluslarokonferesiyasi. Beykent Universiteti Fatih medeniyati merkezi. Istanbul, 2012, 315-327 s.
3. Mirzaeva Z. Bekhbudiy’s Patricide // Filologiya masalalari.- Baku (Azerbaijan). 2011.(dekabr). - P. 279-294.
4. Mirzaeva Z. The main essence of Jaded Literature// International volume named after “Eurasia” Romania University Press, 2013.
5. Mirzaeva Z. The 1950-1990 s: Literature as the public square of the “Ideological struggle”. International volume in honoring of Tamzil H. Constanza University Press, Constanza, (Romania) 2013. pp. 58-72.
6. Mirzayeva Z. Bagimsizlik donemi ozbek edebiyatinda haricsinaslik meseleleri, Gulcel sanat. - Antaliya (Turkiye), 2013. № 5. - s. 43-46.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот:

Таълим ва ахборот орасидаги муносабат, ахборотни таълим тизимида қўллаш асослари

Ишдан мақсад: Мультимедия ва филологик таълим. Антропологик методларни филологик фанлар билан боғлаш. Таълим ва интернет, онлайн мулоқот воситалари. Википедия ва интернет маълумотлари ҳақиқийлигининг юридик ва илмий асослари.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчи амалий машғулотда келтирилган вазифаларни бажариши, таҳлил қилиши ва натижа олиши лозим.

Вазифа.

Антропологик методларни филологик матн билан боғлашга доир мисоллар излаш. Таълим ва интернет, онлайн мулоқот воситалари ва википедия асосида мавзуга оид мисоллар топиш.

Назорат саволлари:

1. Хорижий ўқитиш тажрибаси хусусиятларини таърифлаб беринг.
2. Антропоцентризм ва хорижий илм тажрибалари нималардан иборат?
3. Замонавий технологияларининг модерн услубдаги ўқитиш жараёнидаги ўрни қандай?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Elaine Showalter: Teaching Literature. Blackwell Publishing Ltd, 2003.
2. Robert E. Slavin: Educational Psychology: Theory and Practice. 11th ed. Pearson Education Ltd. 2010.
3. Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.

4. Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc.2009.
5. Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.

2-амалий машғулот:
Филологик таълимнинг
хорижий тажрибаларини ўзлаштириш хусусиятлари

Ишдан мақсад: Хориж ва биздаги таълим системасининг ўхшаш ва фарқли томонлари. нинг хориждаги Ривожланган Европа (Германия, Англия) ва Осиё (Япония, Жанубий Корея) давлатларида Лингвистика ва адабиётшунослик фанлари соҳасида ўқув, ўқув-услубий, илмий-тадқиқот жараёнларининг ташкил этилиши. Уларга хос илғор илмий ва таълимий тажрибаларни ўзбек филологияси таълими тизимига татбиқ қилиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчи амалий машғулотда келтирилган вазифаларни бажариши, таҳлил қилиши ва натижа олиши лозим.

Вазифа. Европа ва Осиё мамлакатлари тажрибасини бизнинг муҳитда ўзлаштириш усуллари излаш ва уларни татбиқ қилиш.

Назорат саволлари:

1. Дарс ва унинг хусусиятлари нималардан иборат?
2. Дарсни мустақил ўзлаштириш жараёни қандай?
3. Маъруза, ўқитувчи, талаба, маъруза матни ва кутубхона орасидаги муносабат хусусиятлар қандай?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.
2. Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.
3. Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.
4. Patricia L. Smith, Tillman J. Ragan Instructional Design. 3rd Edition. Wiley Jossey – Bass Education. 2007.
5. J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.

3-амалий машғулот:

Ғарб олий таълимидаги “Academic Freedom” тушунчаси ва унинг таълимга таъсири масалалари

Ишдан мақсад: Талабалар учун таклиф этилувчи фанлар хусусияти. Мутахассислик фанларини студент томонидан танланиши. Ўқитувчи ва дарс сифати. Талабанинг дарс сифатига муносабати меъёрлари. Талабанинг ўзлаштириш лозим бўлган дарсларини танлашдаги меъёрлар. Ўқитувчи ва студент фойдаланиши учун ўқитувчи маърузалари тўплами. Интерактив ва суҳбат, баҳс орқали дарсни ўзлаштириш хусусиятлари ва муаммолари

Масаланинг қўйилиши: Тингловчи амалий машғулотда келтирилган вазифаларни бажариши, таҳлил қилиши ва натижа олиши лозим.

Вазифа.

Ўз тажрибангиз асосида “Academic Freedom”ни қандай тасаввур қилишингизни аниқлаг. Ғарб ва Осиё мамлакатлари тажрибасига суянган ҳолда биздаги дарслар танлов усуллари бўйича мисоллар тайёрланг.

Назорат саволлари

1. “Academic Freedom” ҳақида тасаввур беринг.
2. Ғарб олий таълим системаси ҳақида нимлар биласиз?
3. Талабалар учун таклиф этилувчи фанларни қандай тасаввур қиласиз?
4. Мутахассислик соҳаси фанларининг студент томонидан танланишидаги меърлар нималардан иборат бўлиши мумкин, деб ўйлайсиз?
5. Ўқитувчи ва дарс сифатига “Academic Freedom” қандай таъсир ўтказади? Ижобийми ёки салбий?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.
2. Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.
3. Patricia L. Smith, Tillman J. Ragan Instructional Design. 3rd Edition. Wiley Jossey – Bass Education. 2007.
4. J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1- **кейс.** Ҳозирги замонда антропоцентризм ва хорижий ўқитиш тажрибалари нима учун биргаликда ўрганилмоқда?

Фикрингизни баён этинг.

2- **кейс.** Замонавий технологияларининг модерн услубдаги ўқитиш жараёнидаги ўрнини кўрсатиб беринг?

Фикрингизни аниқ мисоллар билан ифодаланг.

3- **кейс.** Хорижий тилларни ўрганиш борасидаги услублар тўғрисида маълумот беринг.

4- **кейс.** Социал ва маданий антропологиянинг бадиий матн билан алоқадорлигини асослаб беринг.

Фикрингизни олимлар асарлари мисолида изоҳлаб беринг.

5- **5-кейс.** Хорижда дарсни мустақил ўзлаштириш жараёни қандай экалигини таърифлаб беринг.

Фикрларингизни аниқ мисолида изоҳланг.

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- ўқув, илмий адабиётлардан ва меъёрий ҳужжатлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш

Мустақил таълим мавзулари:

- 1) Маъруза, ўқитувчи, талаба, маъруза матни ва кутубхона орасидаги муносабат хусусиятлари.
- 2) Хорижий ўқитиш тажрибаси тарихи.
- 3) Ўқитувчи ва дарс сифати хусусиятлари.
- 4) Хорижий дарс ўтиш услублари тарихи.
- 5) Фанни ўзлаштириш жараёнида ўқитувчи ва талаба орасидаги муносабат.
- 6) Слайдлар ва тарқатма материаллар бўйича дарсни ўзлаштириш услублари.
- 7) Ғарб ва шарқ мамлакатларида ўқитиш хусусиятлари тарихи.
- 8) Хорижий тилни воситасиз тил билан ўзлаштириш тажрибаси.
- 9) Мультимедиадан фойдаланишнинг дарс сифатига таъсири.

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Регионшунослик	Регионшунослик – маълум масалаларни ўрганишда уларни муайян бир географик территорияга бирлаштирган асосида таҳлил этиш	
Антропоцентризм	Масалаларни ўрганишда инсон факторини марказга қўйиш	
Социал антропология ва филология	Жамиятни ўрганишда унинг марказига инсонни қўйган ҳолда ижтимоий жараёнларни таҳлил этиш, мазкур жараёнда матндан фойдаланиш	
Маданий антропология ва филология	Бадиий адабиёт, санъат намуналаридан инсон маданий ҳаёти тарихини ўрганишда фойдаланиш, мазкур жараёнда матндан фойдаланиш	
Воситачи тил	Шоирлар таржима холи ва ижоди ҳақида қисқача маълумот беришга мўлжалланган асарлар	

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
4. Каримов И. Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти. Самарқанд, 2014 йил 15-16 май // Халқ сўзи. 2014. 16 май.

Меърий- ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (Ўн иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрдаги, 2003 йил 24 апрелдаги, 2007 йил 11 апрелдаги, 2008 йил 25 декабрдаги, 2011 йил 18 апрелдаги, 2011 йилдаги 12 декабрдаги, 2014 йил 16 апрелда қабул қилинган қонунларига мувофиқ киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). –Т., 2014.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997. 9-сон, 225-модда.
3. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997. 11-12-сон, 295-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 28 июлдаги “Таълим муассасаларининг битирувчиларини тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 2 ноябрдаги “Олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1426-сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1533- сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 24 июлдаги “Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-4456-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 28 декабрдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим ҳамда олий малакали илмий ва илмий педагогик кадрларни аттестациядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 365-сонли Қарори.

9. Ўзбекистон республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент Давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797 сонли Фармони.

Махсус адабиётлар

1. Allworth E. Interpretation of Two Lines by an Asian Poet // *American Slavic and East European Review*. Vol.16.№ 2, pp. 202-205.
2. Arthur Hughes: Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.
3. Clark Katerina. The Soviet Novel History as a Ritual. Chicago and London. Chicago University Press, 1981.
4. Corti M. An introduction to Semiotics. – Bloomington: Indiana University Press, 1978.
5. Cuddon J.A. Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. Published in Penguin Books, 1999.
6. Culler J. Literary Theory. New York- London, 1997.
7. Culler J. Structuralist Poetics. Structuralism, Linguistics and Study of Literature. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1975.
8. Culler J. The Literary in Theory.–Stanford University, Stanford, California, 2007.
10. Curran C. A. Counseling-learning in second language / C. A. Curran. – East Dubuque, IL: Counseling-Learning Publications, 1976.
9. Erkinov A. «The Study of Uzbek Classical Literature in Uzbekistan (1924–2014)» // *Asian Research trends. New series*. No 10 (2015). P.43-58.
11. Gattegno C. Teaching Foreign Languages in Schools: The Silent Way / C. Gattegno. – New York: Educational Solutions, 1972.
4. Hughes A. Testing for Language Teachers (Cambridge Language Teaching Library), 2nd Edition. Cambridge University Press. 2011.
10. J. Michael Spector: Foundations of Educational Technology: Integrative Approaches and Interdisciplinary Perspectives (Interdisciplinary Approaches to Educational Technology), 2nd Edition. Routledge, 2016.
5. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition / S. D. Krashen. – New York, London, etc.: Prentice Hall International, 1987.
11. Mario Klarer: An Introduction to Literary Studies. 3rd ed. Routledge, 2013.
12. Patricia L. Smith, Tillman J. Ragan Instructional Design. 3rd Edition. Wiley Jossey – Bass Education. 2007.
6. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching / J. C. Richards, T. S. Rodgers [Electronic resource] / J. C. Richards, T. S. Rodgers. – Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001. – Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Language_education - cite_ref-Diller_1-2
13. Robert E. Slavin: Educational Psychology: Theory and Practice. 11th ed. Pearson Education Ltd. 2010.
14. Showalter E. Teaching Literature. Blackwell Publishing Ltd, 2003.

7. Terrel T. D. The natural approach to language teaching: an update / T. D. Terrel // Modern Language Journal. – 1982. – № 66. P. 121–132.
15. Tom Kubiszyn and Gary D. Borich: Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice, 11th Edition. John Wiley and Sons, Inc. 2009.
16. Toutant Marc. The last Timurids's Culture: Study of Imitation Practice through the case of Alisher Navai (1441-1504)'s Khamsa. Paris, 2014.
17. Исматуллаев Х. Чўлпон ва жаҳон. // Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900 – 1924 ed. Timur Kocaoglu. – Haarlem, 2001.
18. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. Учебное пособие для вузов. Москва: Дрофа, 2005.
19. Мирзаева З. Жаҳон навоийшунослиги: кеча ва бугун. Жаҳон адабиёти // 2016, № 3.
20. Мирзаева З. Манзилан узоқ, кўнгилга яқин (Америка олими Эдворт Олворт билан суҳбат) // XX аср ўзбек адабиётининг Америкада ўрганилиши. – Тошкент: Фан, 2011. – Б.219 – 230.
21. Мирзаева З. XX аср ўзбек адабиётининг Америкада ўрганилиши. Тошкент: Фан, 2011.
22. Мирзаева З. XX аср ўзбек адабиётининг хорижий тадқиқотчилари. Тошкент, 2016.

IV. Сайтлар

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet.uz
4. www.edu.uz
5. [tdpu-INTRANET. Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)
6. www.bbc.com/russian/learning_english
7. <http://www.native-english.ru/articles/study-abroad>